

**ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: «Η ΜΕΤΑΚΙΝΟΥΜΕΝΗ ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ»**

Φοιτητής: Κωνσταντίνος Ε. Πασσαλής (Α.Μ: 16022)

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Σωτηρία Βουράκη

Άρτα, 2025

Title: Transhumance Livestock Farming in Greece

Εγκρίθηκε από τριμελή εξεταστική επιτροπή

Τόπος, Ημερομηνία

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

1. Επιβλέπουσα καθηγήτρια
Σωτηρία Βουράκη, Επίκουρη Καθηγήτρια
2. Μέλος επιτροπής
Αθηνά Τζώρα, Καθηγήτρια
3. Μέλος επιτροπής
Ελευθέριος Μπόνος, Καθηγητής

© Κωνσταντίνος Πασσαλής 2025.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

ΔΗΛΩΣΗ ΜΗ ΛΟΓΟΚΛΟΠΗΣ

Δηλώνω υπεύθυνα και γνωρίζοντας τις κυρώσεις του Ν. 2121/1993 περί Πνευματικής Ιδιοκτησίας, ότι η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία είναι εξ ολοκλήρου αποτέλεσμα δικής μου ερευνητικής εργασίας, δεν αποτελεί προϊόν αντιγραφής ούτε προέρχεται από ανάθεση σε τρίτους. Όλες οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν (κάθε είδους, μορφής και προέλευσης) για τη συγγραφή της περιλαμβάνονται στη βιβλιογραφία.

Κωνσταντίνος Πασσαλής

Υπογραφή

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα πρωτίστως να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα μου, Επίκουρη Καθηγήτρια κα. Σ. Βουράκη για την πολύτιμη καθοδήγησή της σε όλη τη διάρκεια εκπόνησης της πτυχιακής μου εργασίας καθώς και τα υπόλοιπα μέλη της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής, Καθηγήτρια κα. Α. Τζώρα και Καθηγητή κ. Ε. Μπόνο. Επίσης, εκφράζω τις ευχαριστίες μου στην οικογένειά μου για όλη τους τη στήριξη κατά τη διάρκεια των σπουδών μου. Φυσικά, η έρευνα αυτή δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί χωρίς τη βοήθεια των φίλων μου μετακινούμενων κτηνοτρόφων που συμφώνησαν να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο και να μου μεταδώσουν πολύτιμες πληροφορίες για αυτό το απαιτητικό επάγγελμα.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα πτυχιακή εργασία εξετάζει σε βάθος τη μετακινούμενη κτηνοτροφία στην Ελλάδα, έναν παραδοσιακό τρόπο εκτροφής που έχει διαμορφώσει την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ταυτότητα της ελληνικής υπαίθρου. Στο θεωρητικό μέρος παρουσιάζεται η εξέλιξη της κτηνοτροφίας από την αρχαιότητα έως σήμερα, δίνοντας έμφαση στις ελληνικές φυλές προβάτων και αιγών και στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Στη συνέχεια, αναλύεται ο ρόλος και η σημασία της μετακινούμενης κτηνοτροφίας, ως αναπόσπαστο στοιχείο της πολιτιστικής κληρονομιάς. Έπειτα, παρουσιάζονται οι κύριες διαδρομές που ακολουθούνταν στην Ελλάδα, καθώς και οι εθνοτικές ομάδες που ανέπτυξαν αυτόν τον τρόπο ζωής, όπως οι Βλάχοι, οι Σαρακατσάνοι και οι Κουπατσαραίοι, αναδεικνύοντας τη συμβολή τους στη διατήρηση παραδόσεων, γλώσσας και τοπικών εθίμων.

Στο ερευνητικό μέρος παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ποσοτικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε με δομημένο ερωτηματολόγιο σε 10 μετακινούμενους κτηνοτρόφους. Η έρευνα διερευνά τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων, το ζωικό κεφάλαιο που διατηρούν, τις πρακτικές εκτροφής και τις απόψεις τους σχετικά με το επάγγελμα. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι η μετακινούμενη κτηνοτροφία, αν και έχει μειωθεί σε σχέση με το παρελθόν, εξακολουθεί να ασκείται από κάποιους κτηνοτρόφους που διατηρούν παραδοσιακές μεθόδους όπως η φυσική οχεία, η ελεύθερη βόσκηση και η εκτροφή εγχώριων φυλών. Παρά τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν, όπως το αυξημένο κόστος παραγωγής, η έλλειψη υποδομών και τα προβλήματα υγείας των ζώων, οι περισσότεροι δηλώνουν ικανοποιημένοι από το επάγγελμα και πως θα το επέλεγαν ξανά.

Τα συμπεράσματα της εργασίας καταδεικνύουν ότι η μετακινούμενη κτηνοτροφία παραμένει ένας ζωντανός τομέας του πρωτογενούς τομέα. Η σημασία της δεν περιορίζεται στην παραγωγή ποιοτικών προϊόντων, αλλά επεκτείνεται και στην προστασία των οικοσυστημάτων, τη διατήρηση της βιοποικιλότητας και τη συνέχιση μιας πλούσιας πολιτιστικής παράδοσης. Προτείνεται η ενίσχυση του κλάδου μέσω πολιτικών στήριξης, εκπαίδευσης των κτηνοτρόφων και αναβάθμισης των υποδομών.

Λέξεις-κλειδιά: μετακινούμενη κτηνοτροφία, πολιτιστική κληρονομιά, εθνοτικές ομάδες, πρόβατα, αίγες, Ελλάδα

ABSTRACT

This thesis provides an in-depth examination of transhumant livestock farming in Greece, a traditional herding practice that has shaped the economic, social, and cultural identity of the Greek countryside. The theoretical part outlines the historical evolution of livestock farming from antiquity to the present, with particular emphasis on Greek sheep and goat breeds and their distinctive characteristics. It further analyzes the role and significance of transhumant pastoralism, as an integral element of the country's cultural heritage. The chapter also presents the main routes that were followed across Greece, as well as the ethnic groups that developed this way of life such as the Vlachs, the Sarakatsani, and the Koupatcharoi highlighting their contribution to the preservation of traditions, language and local customs.

The research section presents the findings of a quantitative study conducted through a structured questionnaire administered to 10 transhumant livestock farmers. The study investigates participants' demographic characteristics, the livestock they maintain, their farming practices and their views regarding the profession. The results indicate that although transhumant livestock farming has declined over time, it is still practiced by certain farmers who maintain traditional methods such as natural mating, free grazing, and the breeding of indigenous animal varieties. Despite the challenges they face such as rising production costs, lack of infrastructure, and animal health problems most participants expressed satisfaction with their occupation and stated that they would choose it again.

The conclusions of the study demonstrate that transhumant livestock farming remains a vibrant component of the primary sector. Its significance extends beyond the production of high-quality animal products; it also contributes to ecosystem protection, biodiversity conservation, and the continuation of a rich cultural tradition. The study proposes strengthening the sector through supportive policies, farmer training, infrastructure improvement, and further research into the needs and challenges faced by transhumant livestock farmers today.

Key-words: transhumance livestock farming, cultural heritage, ethnic groups, sheep, goats, Greece

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΔΗΛΩΣΗ ΜΗ ΛΟΓΟΚΛΟΠΗΣ.....	4
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	5
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	6
ABSTRACT.....	7
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ	9
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ.....	10
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ.....	12
1.1 Γενικά.....	12
1.2 Φυλές των προβάτων και των αιγών.....	14
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΜΕΤΑΚΙΝΟΥΜΕΝΗ ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ.....	24
2.1 Η σημασία της μετακίνησης	24
2.2 Η μετακινούμενη κτηνοτροφία στην Ελλάδα.....	25
2.2.1 Διαδρομές στην ελληνική νομαδική κτηνοτροφία	26
2.3 Μετακινούμενη κτηνοτροφία και πολιτιστική κληρονομιά	30
2.4 Εθνοτικές ομάδες	32
2.4.1 Βλάχοι.....	32
2.4.2 Σαρακατσάνοι	34
2.4.3 Κουπατσαράοι	35
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΕΡΕΥΝΑ.....	37
3.1 Στόχος έρευνας	37
3.2 Μεθοδολογία έρευνας.....	37
3.2.1. Προσδιορισμός του δείγματος	37
3.2.2 Διαμόρφωση του ερωτηματολογίου	37
3.3 Περιορισμοί της έρευνας	38
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	39
4.1 Γενικά στοιχεία	39
4.2 Ζωικό κεφάλαιο και συνθήκες εκτροφής	40
4.3 Απόψεις για τη μετακινούμενη κτηνοτροφία	44
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ	47
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	50
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1.....	54

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1: Περιοχή διαμονής συμμετεχόντων.....	39
Πίνακας 2: Χρόνια ενασχόλησης με την κτηνοτροφία και τη μετακινούμενη κτηνοτροφία.....	40
Πίνακας 3: Φυλή ζώων	41
Πίνακας 4: Ώρες βόσκησης	42

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1: Ταξινόμηση των φυλών προβάτων, (Κουτσούλη, 2015)	15
Εικόνα 2: Καραγκούνικο πρόβατο, (Αγροτικός Συνεταιρισμός Προβατοτρόφων, χ.χ.)	15
Εικόνα 3: Βλάχικο πρόβατο, (Κουτσούλη, 2015)	16
Εικόνα 4: Πρόβατο Φλώρινας, (Ενωση Φυλής Φλώρινας, χ.χ.)	17
Εικόνα 5: Πρόβατο Χίου, (Politischios, 2021)	18
Εικόνα 6: Πρόβατο Λέσβου, (Ενωση κτηνοτρόφων προβάτου φυλής Λέσβου, χ.χ.).	18
Εικόνα 7: Πρόβατο Σερρών, (Αγροτύπος, 2023)	19
Εικόνα 8: Καλαρρύτεκο πρόβατο, Προσωπικό αρχείο, Μέτσοβο Ιωαννίνων	20
Εικόνα 9: Μπούτσικο πρόβατο, Προσωπικό αρχείο, Μέτσοβο Ιωαννίνων	21
Εικόνα 10: Πρόβατο Φριζάρτα, (frizarta, χ.χ.)	22
Εικόνα 11: Εγχώρια ελληνική αίγα, Προσωπικό αρχείο, Δεσφίνα Φωκίδας	23
Εικόνα 12: Αίγα Σκοπέλου, (Υπαιθρος, 2016).....	23
Εικόνα 13: Χάρτης διαδρομών μεταξύ Μπλάτσι – Πιπιλίστα και χειμαδιών Θεσσαλίας και Κεντρικής Μακεδονίας, (Ντάσιου & Τσότσος, 2019)	27
Εικόνα 14: Χάρτης διαδρομής Βλάχων από την κοιλάδα του Αώου μέχρι τα βοσκοτόπια του Γράμμου, (Incultum, 2023)	28
Εικόνα 15: Αριθμός των ζώων ανά χειμερινό βοσκότοπο στο βουνό Βερμίου (έτος 1957), (Sidiropoulou, et al., 2015).....	29
Εικόνα 16: Φορεσιές των Βλάχων, (Βλάχος, 2021)	34
Εικόνα 17: Τα κονάκια των Σαρακατσαναίων, (Ζυγογιάννης, 2016)	35
Εικόνα 18: Χωριά των νομαδικών κτηνοτρόφων το 1912, (Εκπολιτιστικός σύλλογος Πανοράματος Γρεβενών, 2013).....	36

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ

Γράφημα 1: Αριθμός προβάτων-αιγών 2020-2022, (ΕΛΣΤΑΤ, 2023)	14
Γράφημα 2: Έχετε πρόβατα ή αίγες;.....	40
Γράφημα 3: Συμβολή οικογένειας στη μετακίνηση	42
Γράφημα 4: Αναπαραγωγή με φυσική οχεία	43
Γράφημα 5: Εφαρμογή μεθόδου συγχρονισμού του οίστρου.....	43
Γράφημα 6: Σύσταση για εξάσκηση του επαγγέλματος.....	45
Γράφημα 7: Επιλογή ίδιου επαγγέλματος.....	46

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ

1.1 Γενικά

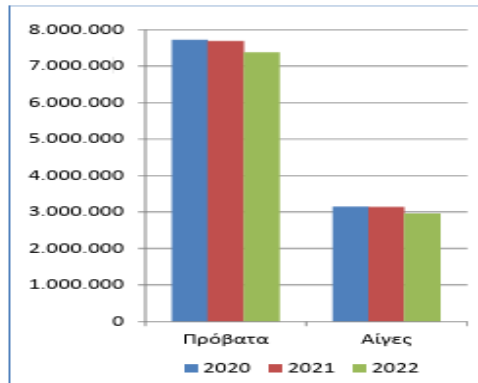
Ως κτηνοτροφία ορίζεται «ο τομέας της γεωργικής παραγωγής που ασχολείται με την εκτροφή των ζώων, κυρίως για διατροφικούς, βιομηχανικούς, αλλά και πολιτιστικούς σκοπούς» (Steinfeld, et al., 2006). Αποτελεί έναν βασικό κλάδο της αγροτικής οικονομίας μαζί με τη φυτική παραγωγή και συνδέεται στενά με την αγροτική κοινωνία, το περιβάλλον και την παραγωγική δομή κάθε χώρας. Πιο αναλυτικά, η γεωργία αποτελεί το βασικότερο κλάδο της πρωτογενούς παραγωγής και ακολουθεί αυτός της κτηνοτροφίας. Οι δυο αυτοί τομείς είναι άρρηκτα συνδεδεμένοι λόγω του ότι οι γεωργικές καλλιέργειες, όπως το καλαμπόκι, το τριφύλλι και το κριθάρι παρέχουν ζωοτροφές και η κτηνοτροφία προσφέρει κοπριά που λειτουργεί ως φυσικό λίπασμα για τα χωράφια, με αποτέλεσμα να μειώνεται η ανάγκη για χημικά λιπάσματα και να ενισχύεται η βιωσιμότητα της καλλιέργειας (Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2017).

Η κτηνοτροφία ξεκίνησε περίπου το 9.000 π.Χ., κατά τη Νεολιθική Εποχή, όταν οι άνθρωποι εγκατέλειψαν τον νομαδικό τρόπο ζωής και άρχισαν να εγκαθίστανται σε μόνιμους οικισμούς. Τα πρώτα εξημερωμένα ζώα ήταν τα πρόβατα, οι αίγες και οι χοίροι, και λίγο αργότερα τα βοοειδή (Κρασανάκης, 2020). Βέβαια οι άνθρωποι εκείνη την εποχή δε χρησιμοποιούσαν τα παράγωγα των ζώων στο εμπόριο, αλλά επέλεγαν την εκτροφή τους κυρίως για την εξασφάλιση κρέατος. Όσον αφορά τους αρχαίους πολιτισμούς (Μεσοποταμία, Αίγυπτος, Ελλάδα και Ρώμη) η κτηνοτροφία οργανώθηκε σε πιο συστηματικές βάσεις, με τους Έλληνες να διαθέτουν πλούσια ζωοτεχνική γνώση καθώς ξεχώριζαν τις φυλές, ήξεραν την αξία της ποιότητας των ζώων και τα χρησιμοποιούσαν για θρησκευτικούς σκοπούς (Κρασανάκης, 2020). Στο Μεσαίωνα η κτηνοτροφία συνέχισε να υπάρχει κυρίως στα φεουδαρχικά συστήματα της Ευρώπης και σε πολλές περιοχές (π.χ. ορεινά Βαλκάνια) και οι ποιμένες ήταν και νομάδες, μετακινούμενοι ανάλογα με τις εποχές (π.χ. η βλάχικη και σαρακατσάνικη παράδοση στην Ελλάδα). Τον 20^ο και 21^ο αιώνα η μεταπολεμική περίοδος φέρνει την εντατικοποιημένη κτηνοτροφία, δηλαδή μεγάλα εργοστασιακά σχήματα παραγωγής, υψηλές αποδόσεις, τεχνολογική υποστήριξη, ενώ παράλληλα αναπτύσσεται και η

βιομηχανία ζωοτροφών και φαρμάκων (Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2017).

Όσον αφορά την Ελλάδα, η κτηνοτροφία έχει μεγάλη παράδοση στη χώρα μιας και από την αρχαιότητα οι Έλληνες εκτρέφανε αιγοπρόβατα, χοίρους, βοοειδή και πουλερικά. Η αιγοπροβατοτροφία είχε εξέχοντα ρόλο λόγω της ορεινής μορφολογίας του εδάφους και της ξηρασίας που δεν ευνοούσε τις εκτεταμένες καλλιέργειες (Τόντης, 1998). Στη Βυζαντινή περίοδο η κτηνοτροφία συνέχισε να έχει πρωταγωνιστικό ρόλο, ειδικά σε περιοχές με φυσικά βοσκοτόπια, ενώ παράλληλα ενισχύθηκε η μετακινούμενη κτηνοτροφία (νομαδική ή ημινομαδική). Τον 19^ο και 20^ο αιώνα, μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, η κτηνοτροφία παρέμεινε στυλοβάτης της υπαίθρου και η κρατική πολιτική, κυρίως από τη δεκαετία του 1950 και μετά, άρχισε να στρέφεται σταδιακά προς τον εκσυγχρονισμό (Κρασανάκης, 2020). Τη σημερινή εποχή, η κτηνοτροφία συνεχίζει να αποτελεί ένα κλάδο μείζονος σημασίας για την ελληνική οικονομία, παρόλες τις αλλαγές στις οποίες καλείται να προσαρμοστεί, όπως είναι η αύξηση του πληθωρισμού και η κλιματική αλλαγή.

Ακόμα, αναφέρεται ότι σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ (2023) το 2022 ο αριθμός των προβάτων ανά εκμετάλλευση παρουσίασε μείωση κατά 1,5% σε σχέση με το 2021, όπως και ο αριθμός των αιγών κατά 1,7% (ΕΛΣΤΑΤ, 2023). Επιπλέον, όπως φαίνεται και στο Γράφημα 1 ο συνολικός αριθμός των προβάτων για το 2022 ήταν 7.378.357 και των αιγών ήταν 2.960.884. Τέλος, σύμφωνα με στοιχεία του Ελληνικού Γεωργικού Οργανισμού (ΕΛΓΟ ΔΗΜΗΤΡΑ) η ποσότητα του πρόβειου γάλακτος για το 2024 ανήλθε στους 728.343 τόνους και η ποσότητα του γίδινου σε 155.674 τόνους. Όσον αφορά το αγελαδινό, συνολικά παραδόθηκαν 638.865 τόνοι το 2024 (Ελληνικός Γεωργικός Οργανισμός, 2024).

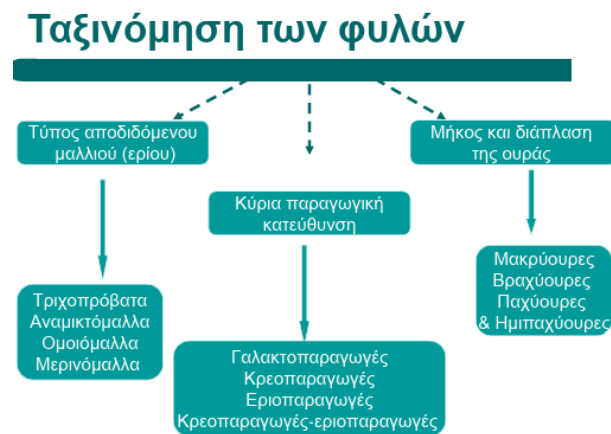
Γράφημα 1: Αριθμός προβάτων-αιγών 2020-2022, (ΕΛΣΤΑΤ, 2023)

1.2 Φυλές των προβάτων και των αιγών

Η εκτροφή των αιγών και των προβάτων ήταν από πάντα εξαιρετικά διαδεδομένη στην Ελλάδα λόγω του ότι οι γεωμορφολογικές και κλιματικές συνθήκες είναι ιδανικές. Επιπλέον, αποτελούν βασικό παράγοντα της διατήρησης της υπαίθρου και των ορεινών περιοχών, παράγεται πρώτη ύλη για φημισμένα ΠΟΠ προϊόντα, όπως η φέτα, το ανθότυρο και το αρσενικό Νάξου και συμβάλλουν στη διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος μιας και όταν βόσκουν καθαρίζουν τις περιοχές από τα ανεπιθύμητα φυτά (Βακάκης, 2017).

Φυλές προβάτων

Στην Εικόνα 1 παρουσιάζεται η ταξινόμηση των φυλών προβάτων ανάλογα με τον τύπο αποδιδόμενου μαλλιού, το μήκος και τη διάπλαση της ουράς αλλά και την κύρια παραγωγική τους κατεύθυνση. Όσον αφορά τις ελληνικές φυλές των προβάτων αυτές ανήκουν κυρίως στα γαλακτοπαραγωγικά πρόβατα και είναι μακρύουρα. Ωστόσο, αναφέρεται ότι η πλειοψηφία των κτηνοτρόφων έχει αντικαταστήσει ή διασταυρώσει τις αυτόχθονες φυλές με ξένες προκειμένου να επιτύχουν καλύτερη παραγωγικότητα (Argyriadou, et al., 2020).

Εικόνα 1: Ταξινόμηση των φυλών προβάτων, (Κουτσούλη, 2015)

Οι βασικότερες φυλές των εγχώριων ελληνικών προβάτων είναι οι εξής (Κουτσούλη, 2015, Ρογδάκης, 2006):

Καραγκούνικο

Το Καραγκούνικο (Εικόνα 2) Είναι από τις δημοφιλέστερες φυλές ελληνικών προβάτων και η εκτροφή του γίνεται στα δυτικά της Θεσσαλίας. Πρόκειται για ένα μεγαλόσωμο πρόβατο με τα αρσενικά να έχουν βάρος περίπου 80 κιλά και τα θηλυκά 57 κιλά. Τα χρώματά τους ποικίλουν και μπορεί να είναι μαύρα, λευκά και λευκά με σκούρες κηλίδες. Τα περισσότερα κριάρια δεν διαθέτουν κέρατα και όσα έχουν είναι μικρά. Η παραγωγή γάλακτος πλησιάζει κατά μέσο όρο τα 180 κιλά, ενώ είναι ανθεκτικά στις κλιματικές αλλαγές και η διατροφή τους είναι λιτή.

Εικόνα 2: Καραγκούνικο πρόβατο, (Αγροτικός Συνεταιρισμός Προβατοτρόφων, χ.χ.)

Βλάχικο

Το βλάχικο πρόβατο (Εικόνα 3) είναι στενά συνδεδεμένο με τους Βλάχους, τους νομαδικούς πληθυσμούς που ασχολούνταν παραδοσιακά με τη μετακινούμενη κτηνοτροφία στα Βαλκάνια. Συναντάται κυρίως στα ορεινά των Ιωαννίνων, στα Τρίκαλα και την Άρτα. Ωστόσο στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία έχει επηρεαστεί από το σαρακατσάνικο και το γραμμουστιανό πρόβατο. Παλαιότερα, αποτελούσε πηγή πλούτου λόγω του μαλλιού, του κρέατος και του γάλακτος, ενώ από το μαλλί του φτιάχνονταν υφάσματα, φλοκάτες, κιλίμια κ.ά. Είναι μεσαίο σε μέγεθος, τα αρσενικά ζυγίζουν 70-90 κιλά ενώ τα θηλυκά 50-65, το χρώμα τους είναι συνήθως λευκό με γκρίζες ή μαύρες κηλίδες στο κεφάλι και στα άκρα και το μαλλί τους είναι χοντρό και κατάλληλο για υφαντική χρήση. Όσον αφορά την παραγωγή γάλακτος είναι μέτρια και το κρέας τους παρόλο που θεωρείται γευστικό και καλής ποιότητας, δε προτιμάται για εντατική εκτροφή. Αναφέρεται ότι η προσαρμοστικότητα του βλάχικου προβάτου είναι εξαιρετική ειδικά στα δύσκολα και ορεινά βοσκοτόπια και είναι ανθεκτικό σε ασθένειες και κρύο. Όμως, τη σημερινή εποχή θεωρείται είδος υπό εξαφάνιση αν και υπάρχουν προγράμματα προστασίας του.

Εικόνα 3: Βλάχικο πρόβατο, (Κουτσούλη, 2015)

Φλώρινας

Προέρχεται (Εικόνα 4) από την ευρύτερη περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας και συγκεκριμένα γύρω από τη Φλώρινα και τα σύνορα με την πρώην Γιουγκοσλαβία (περιοχή Πελαγονίας). Η φυλή αναπτύχθηκε σε ορεινές και ημιορεινές περιοχές, όπου το κλίμα είναι ψυχρότερο σε σχέση με άλλες περιοχές της Ελλάδας και είναι εξαιρετικά συνδεδεμένη με τη νομαδική κτηνοτροφία. Το μέγεθος τους είναι επίσης μεσαίο, με τα

κριάρια να ζυγίζουν μεταξύ 80-100 κιλών και τα θηλυκά 55-70. Το μαλλί τους είναι μέτριας ποιότητας αλλά το γάλα είναι ιδανικό για φέτα και άλλα τυριά καθώς είναι λιπαρό και αρωματικό, ενώ το κρέας τους είναι πολύ καλής ποιότητας. Όσον αφορά την προσαρμοστικότητά τους είναι πολύ ανθεκτικά σε ψύχος και θεωρούνται ιδανικά για τις ημιορεινές και ορεινές περιοχές. Αν και παραδοσιακά εκτρέφονταν σε μεγάλη κλίμακα, σήμερα η φυλή έχει μειωθεί σημαντικά λόγω της εισαγωγής πιο «παραγωγικών» ξένων φυλών. Βέβαια υπάρχουν προσπάθειες διατήρησης μέσω εθνικών προγραμμάτων (όπως του ΕΛΓΟ-Δήμητρα).

Εικόνα 4: Πρόβατο Φλώρινας, (Ένωση Φυλής Φλώρινας, χ.χ.)

Χίου

Το πρόβατο Χίου (Εικόνα 5) είναι μία από τις πιο φημισμένες ελληνικές φυλές, ειδικά για την υψηλή γαλακτοπαραγωγή του και αναπτύχθηκε στο νησί της Χίου όπου κυριαρχούν ήπιες κλιματολογικές συνθήκες και καλή ποιότητα βοσκοτόπων. Στην ηπειρωτική χώρα ο κύριος όγκος εκτροφής του είναι στην Κεντρική Μακεδονία. Είναι από τα πιο μεγάλα πρόβατα, καθώς τα αρσενικά μπορούν να ζυγίζουν 75-90 κιλά και τα θηλυκά 50-65 κιλά ενώ το σώμα τους είναι κυρίως λευκό με χαρακτηριστικά μαύρα ή καφέ στίγματα στο κεφάλι, τα αυτιά και τα άκρα. Η γαλακτοπαραγωγή τους είναι πολύ υψηλή καθώς φτάνει ακόμα και τα 250-300 κιλά ανά έτος και το κρέας τους ικανοποιητικό αλλά δευτερεύον σε σχέση με το γάλα.

Εικόνα 5: Πρόβατο Χίου, (Politischios, 2021)

Λέσβου

Το πρόβατο της Λέσβου (Εικόνα 6) εκτρέφεται παραδοσιακά στο νησί εδώ και αιώνες και φαίνεται να έχει αναπτυχθεί από τις διασταυρώσεις των τοπικών προβάτων με τις ανατολικές φυλές. Τα κριάρια ζυγίζουν περίπου 70 κιλά και οι προβατίνες γύρω στα 50 κιλά, ενώ το σώμα τους είναι λευκό και διαθέτουν συχνά μαύρα ή καφέ στίγματα στο κεφάλι ή στα άκρα. Το μαλλί τους θεωρείται μέσης ποιότητας, η γαλακτοπαραγωγή τους φτάνει τα 120 κιλά το χρόνο και το κρέας τους θεωρείται πολύ καλής ποιότητας. Η προσαρμοστικότητά τους είναι άριστη σε ξηρά, φτωχά βοσκοτόπια και είναι ανθεκτικά σε ασθένειες, παρασιτώσεις, και κλιματικές μεταβολές.

Εικόνα 6: Πρόβατο Λέσβου, (*Ένωση κτηνοτρόφων προβάτου φυλής Λέσβου, χ.χ.*)

Σερρών

Η φυλή Σερρών (Εικόνα 7) έχει τις ρίζες της στην ευρύτερη περιοχή των Σερρών και της Ανατολικής Μακεδονίας και εμφανίστηκε μέσα από την προσαρμογή τοπικών πληθυσμών σε πεδινές και ημιορεινές συνθήκες. Ονομάζεται και πρόβατο Πεδιάδας Σερρών και η εκτροφή του γίνεται ευρέως στον ομώνυμο νομό και σε γειτονικές περιοχές. Το βάρος στα αρσενικά είναι περίπου 85 κιλά και στα θηλυκά 60 κιλά και ο χρωματισμός τους παρουσιάζει σχετική ομοιομορφία (λευκό, ενίοτε με σκουρόχρωμες κηλίδες). Η γαλακτοπαραγωγή μπορεί να φτάσει τα 130 κιλά ανά έτος αλλά η συγκεκριμένη φυλή φημίζεται κυρίως για το κρέας της το οποίο είναι άριστο και αποτελεί και την κύρια πηγή εισόδων των κτηνοτρόφων. Η προσαρμοστικότητα των προβάτων Σερρών δεν είναι εξαιρετική καθώς προτιμούν πεδινές εκτάσεις με ευνοϊκές συνθήκες διατροφής.

Εικόνα 7: Πρόβατο Σερρών, (Αγροτύπος, 2023)

Καλαρρύτικο

Είναι μία παραδοσιακή, ορεινή φυλή (Εικόνα 8) που εκτρέφεται κυρίως στην Ήπειρο, και συγκεκριμένα στην περιοχή των Καλαρρυτών στα Τζουμέρκα. Η φυλή οφείλει το όνομά της στο ιστορικό ορεινό χωριό Καλαρρύτες, γνωστό για την παραδοσιακή κτηνοτροφία και τη νομαδική ζωή των κατοίκων. Έχει δημιουργηθεί από πρόσμιξη της φυλής Ορεινού Ηπείρου με μια φυλή της Σικελίας και συνδέεται με τη βλάχικη πολιτισμική παράδοση των μετακινούμενων κτηνοτρόφων της Πίνδου. Το βάρος των αρσενικών είναι περίπου 55-65 κιλά και των θηλυκών είναι 40-50 κιλά, ενώ το χρώμα τους είναι συνήθως λευκό ή υπόλευκο με ερυθρές κηλίδες. Η παραγωγή γάλακτος

θεωρείται μέτρια και χαμηλότερη συγκριτικά με άλλες φυλές, αλλά το κρέας τους αποτελεί το βασικό προϊόν της φυλής και αποτελεί και την κύρια πηγή εισόδων των κτηνοτρόφων. Η ανθεκτικότητά τους θεωρείται υψηλή μιας και ζει σε άγονα και απόκρημνα εδάφη αλλά επισημαίνεται ότι ανήκει στις υπό εξαφάνιση ή απειλούμενες φυλές λόγω αντικατάστασής του από πιο «παραγωγικές» φυλές.

Εικόνα 8: Καλαρρύτικο πρόβατο, Προσωπικό αρχείο, Μέτσοβο Ιωαννίνων

Μπούτσικο

Το Μπούτσικο ή αλλιώς το Ορεινό Ηπείρου (Εικόνα 9) αφορά έναν εξελιγμένο τύπο του βλάχικου προβάτου και προέρχεται από την Ήπειρο (Ιωάννινα, Πρέβεζα, Θεσπρωτία). Είναι μεσαίο προς μικρό με το βάρος των αρσενικών να κυμαίνεται στα 60 κιλά και των θηλυκών στα 45 κιλά. Το χρώμα τους είναι κυρίως λευκό και το μαλλί τους χονδρό και μακρύ, κατάλληλο για χειμερινές συνθήκες. Έχει υψηλή ανθεκτικότητα, είναι λιτοδίαιτο και η γαλακτοπαραγωγή του θεωρείται ικανοποιητική καθώς φτάνει τα 100–120 λίτρα (σε 5μηνη περίοδο) ανά έτος (Αμάλθεια, 2020). Ωστόσο, η απόδοση γάλακτος είναι χαμηλότερη σε σχέση με τις βελτιωμένες φυλές και αποτελεί προβληματισμό η σταδιακή μείωση του πληθυσμού λόγω εκτοπισμού από πιο αποδοτικές φυλές.

Εικόνα 9: Μπούτσικο πρόβατο, Προσωπικό αρχείο, Μέτσοβο Ιωαννίνων

Φριζάρτα

Η Φριζάρτα (Εικόνα 10) είναι μια εγχώρια ελληνική φυλή προβάτων που δημιουργήθηκε στην περιοχή της πεδινής Άρτας και γενικότερα στη Δυτική Ελλάδα, κατά τις δεκαετίες 1960-80. Η ονομασία πιθανώς προέρχεται από τη σύνθεση με τη φυλή East Friesian sheep (Ανατολικής Φρισλανδίας) ή παρόμοιες «Fries-» φυλές, καθώς οι ελληνικές τοπικές διασταυρώθηκαν με αυτές. Τα εν λόγω πρόβατα χαρακτηρίζονται για την υψηλή παραγωγή, τόσο γάλακτος όσο και κρέατος. Ενδεικτικά, η ποσότητα γαλακτοπαραγωγής κυμαίνεται περίπου στα 280-350 κιλά ανά προβατίνα με διάρκεια αρμέγματος 170-210 ημερών και η απόδοση σφαγίου των αρνιών είναι περίπου 60-65% (frizarta, χ.χ.). Τα αρσενικά φτάνουν σε βάρος τα 80-120 κιλά και σε ύψος 75-90 εκ. Τα θηλυκά ζυγίζουν περίπου 65-80 κιλά και έχουν ύψος 68-85 εκ. Η φυλή είναι κατάλληλη για πεδινές περιοχές της Δυτικής Ελλάδας, ενώ λόγω του μεγαλόσωμου σώματος, έχει αυξημένες διατροφικές ανάγκες, που συνεπάγεται βόσκηση σε πλούσιους βοσκότοπους και συμπλήρωση της διατροφής τους με συμπυκνωμένες ζωοτροφές.

Εικόνα 10: Πρόβατο Φριζάρτα, (*frizarta*, χ.χ.)

Φυλές αιγών

Εγχώρια ελληνική

Είναι η πιο διαδεδομένη και χαρακτηριστική εγχώρια φυλή αιγών στην Ελλάδα (Εικόνα 11). Θεωρείται ο "πυρήνας" της ελληνικής αιγοτροφίας, ιδιαίτερα σε ορεινές και ημιορεινές περιοχές (Μπιζέλης, 2018). Είναι παραδοσιακή φυλή που απαντάται σχεδόν σε όλη τη χώρα, από την ηπειρωτική Ελλάδα έως τα νησιά και υπάρχουν μικρές παραλλαγές της ανά περιοχή (Κρήτη, Ήπειρος, Στερεά, Θεσσαλία, Πελοπόννησος κ.ά.). Το μέγεθός τους θεωρείται μεσαίο, με τα αρσενικά να ζυγίζουν 40-65 κιλά και τα θηλυκά 30-60 κιλά (Αμάλθεια, χ.χ.). Το χρώμα τους ποικίλει από μαύρο, καφέ, λευκό ή συνδυασμοί αυτών και τα κέρατά τους είναι συχνά καλοσχηματισμένα. Το σώμα τους είναι λεπτό, ευκίνητο και ανθεκτικό, κατάλληλο για δύσβατα εδάφη και είναι πολύ ανθεκτικό σε ασθένειες και φτωχά βοσκοτόπια. Η παραγωγή γάλακτός τους φτάνει κατά μέσο όρο τα 150 κιλά ανά έτος και είναι υψηλής ποιότητας και πλούσιο σε λίπος και πρωτεΐνες. Επίσης, η εν λόγω φυλή διαθέτει εκλεκτό κρέας (Αμάλθεια, χ.χ.).

Εικόνα 11: Εγγώρια ελληνική αίγα, Προσωπικό αρχείο, Δεσφίνα Φωκίδας

Σκοπέλου

Η καταγωγή της φυλής είναι από το ομώνυμο νησί και θεωρείται απόγονος παλαιών αιγών της περιοχής που σταδιακά εξελίχθηκαν μέσω φυσικής επιλογής και ανθρώπινης παρέμβασης. Έχει χαρακτηριστεί ως καθαρόαιμη φυλή από τον ΕΛΓΟ Δήμητρα και εκτρέφεται όχι μόνο στη Σκόπελο αλλά και σε περιοχές της Μαγνησίας, Θεσσαλίας και Εύβοιας. Το μέγεθός του θεωρείται μεσαίο προς μεγάλο με τα αρσενικά να ζυγίζουν περίπου 87 κιλά και τα θηλυκά 56 κιλά, ενώ το χρώμα τους είναι συνήθως έντονο καφέ και το τρίχωμά τους λείο και στιλπνό (Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων, χ.χ.). Η γαλακτοπαραγωγή τους θεωρείται υψηλή καθώς φτάνει τα 350 κιλά ανά έτος και το γάλα τους είναι πλούσιο σε λίπος και πρωτεΐνες (5,5% και 4,6% αντίστοιχα).

Εικόνα 12: Αίγα Σκοπέλου, (Υπαιθρος, 2016)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΜΕΤΑΚΙΝΟΥΜΕΝΗ ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ

2.1 Η σημασία της μετακίνησης

Η μετακινούμενη ή νομαδική κτηνοτροφία αφορά ένα σύστημα εκμετάλλευσης των εποχιακών μεταβολών της βλάστησης και ουσιαστικά πρόκειται για την περιοδική μετακίνηση των κοπαδιών από τα χειμερινά στα θερινά λιβάδια, ώστε να αξιοποιηθεί η διαθέσιμη βοσκήσιμη ύλη και οι κτηνοτρόφοι να εκμεταλλευτούν τις ποικίλες περιβαλλοντικές συνθήκες (Ayantunde , et al., 2011). Ένας άλλος ορισμός αναφέρει ότι η μετακινούμενη κτηνοτροφία αφορά ένα νομαδικό σύστημα εκτροφής όπου γινόταν μετακίνηση των κτηνοτρόφων, των οικογενειών τους και των κοπαδιών τους σε διαφορετικές περιοχές με σκοπό την αξιοποίηση της διαθέσιμης βοσκήσιμης ύλης, βασισμένοι στην εποχή και τις κλιματικές συνθήκες (Ispikoudis , et al., 2004).

Πρόκειται για μια πολύ συνηθισμένη μορφή κτηνοτροφίας, όπου οι κτηνοτρόφοι προκειμένου να συντηρήσουν τα κοπάδια τους μετακινούνται σε διάφορα μέρη και συγκεκριμένα το καλοκαίρι στα βουνά και το χειμώνα σε πεδιάδες. Αν και στην Ελλάδα αυτό γίνεται εδώ και αρκετούς αιώνες, η νομαδική κτηνοτροφία εξακολουθεί να υπάρχει ακόμα και σήμερα, ενώ παρατηρείται ότι συμμετέχουν και άλλες χώρες στην Ευρώπη όπως η Ισπανία, η Γαλλία και οι Βαλκανικές χώρες (Αβοκάτος , 2018). Ωστόσο, αν και ο βαθμός ύπαρξής της είναι αρκετά μικρότερος σε σχέση με το παρελθόν, συνεχίζει να προσδίδει μεγάλη αξία τόσο στην παροχή τροφής στα ζώα, όσο και στην προστασία του περιβάλλοντος, καθώς από τη στιγμή που πραγματοποιείται η βόσκηση, τα αιγοπρόβατα μετακινούνται και έτσι η βλάστηση ανανεώνεται συνεχώς (Ο'Flanaga, et al., 2011).

Η μετακινούμενη κτηνοτροφία για όσους αιώνες υπάρχει έχει καταφέρει να διατηρήσει τη ζωντάνια πολλών αγροτικών περιοχών, ειδικά των ορεινών και παράλληλα έχει αποτελέσει έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες στη διαμόρφωση της κοινωνικο-οικονομικής εξέλιξης των εν λόγω περιοχών (Pardini & Nori, 2011). Επιπλέον, προσφέρει αρκετές και διαφορετικές υπηρεσίες, ενώ ο ρόλος της στο να παρέχει οικολογικές, κοινωνικο-πολιτιστικές και οικονομικές ωφέλειες στην κοινωνία είναι καίριας σημασίας. Αξίζει επίσης να αναφερθεί ότι χάρη στη μετακινούμενη κτηνοτροφία επιτυγχάνεται καλύτερη διαχείριση και διατήρηση στα ορεινά τοπία, γεγονός που συνεπάγεται τη ρύθμιση του κύκλου του νερού, τον περιορισμό των

απρόβλεπτων γεγονότων λόγω καιρικών συνθηκών αλλά και να παράγονται ποιοτικά προϊόντα (Kozak , et al., 2017).

Αξίζει επίσης να αναφερθεί ότι η μετακινούμενη κτηνοτροφία επηρεάζει άμεσα τη βιοποικιλότητα στα ορεινά βοσκοτόπια λόγω της αλλαγής στη βλάστηση, της χρήσης των εκτάσεων αλλά και της πιθανής υποβάθμισής τους (Sklavou , et al., 2011). Συγκεκριμένα, μπορεί να παρατηρηθεί έλλειψη σε κάποια είδη χλωρίδας, πύκνωση των διάκενων αλλά και δημιουργία πυκνών θάμνων τα οποία δεν μπορούν να αξιοποιηθούν από τα ζώα. Για αυτό και η μετακινούμενη κτηνοτροφία βελτιώνει τη βιοποικιλότητα στη βλάστηση στις ορεινές περιοχές και παράλληλα μπορεί να συμβάλλει στην ανάπτυξη της πανίδας και της χλωρίδας (Laiolo , et al., 2004).

Ακόμα, η μετακινούμενη κτηνοτροφία συμβάλλει στη βελτίωση της ποιότητας των ζωικών προϊόντων (γάλα, κρέας, μαλλί, τυροκομικά κ.λπ.) μέσα από έναν συνδυασμό φυσικών, διατροφικών και παραδοσιακών παραμέτρων. Πιο αναλυτικά, μιας και τα ζώα βόσκουν σε διάφορες φυσικές περιοχές καταναλώνουν αγριόχορτα, βότανα, θάμνους και άλλα φυτικά είδη που προσδίδουν μοναδικά οργανοληπτικά χαρακτηριστικά στα προϊόντα (π.χ. άρωμα στο γάλα, ποιότητα στο κρέας). Επιπλέον, η συνεχής μετακίνηση περιορίζει τη συσσώρευση παθογόνων μικροοργανισμών, σε σύγκριση με την εντατική εκτροφή, ενώ τα αιγοπρόβατα ασκούνται με αποτέλεσμα την καλύτερη μυϊκή ανάπτυξη και ποιότητα κρέατος (Tugjamba, et al., 2023). Τέλος, τα παραγόμενα προϊόντα όπως τα τυριά, το γιαούρτι αλλά και το κρέας φέρουν τη γεύση του εκάστοτε τόπου και έχουν ταυτότητα τόσο πολιτισμική όσο και διατροφική.

2.2 Η μετακινούμενη κτηνοτροφία στην Ελλάδα

Αρκετοί αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς, όπως ο Αριστοτέλης και ο Ηρόδοτος αναφέρουν στα γραπτά τους τη μετακινούμενη κτηνοτροφία, γεγονός που φανερώνει όχι μόνο την παλαιότητα του φαινομένου αλλά και τη μεγάλη σημασία του (Κατσαρός, 2009). Ωστόσο, με το πέρασμα των χρόνων, η νομαδική κτηνοτροφία άρχισε να φθίνει, ιδιαίτερα από τη δεκαετία του '70 και έπειτα, τόσο λόγω της εισαγωγής νέων τεχνολογιών αλλά και της αστικοποίησης. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι η UNESCO χαρακτήρισε τη μετακινούμενη κτηνοτροφία ως «άυλη πολιτιστική κληρονομιά» το

2019 και μάλιστα περιγράφεται ως ένας βιώσιμος και αποτελεσματικός τρόπος εκτροφής κοπαδιών.

Πιο παλιά, οι κτηνοτρόφοι δεν είχαν κάποιο σπίτι για να διαμένουν μόνιμα και συνήθως κατασκεύαζαν καλύβες στις οποίες κατοικούσαν με τις οικογένειές τους. Με τα κοπάδια τους μετακινούνταν σε διαφορετικές περιοχές προκειμένου αυτές να αξιοποιηθούν από τα ζώα για όσο καιρό χρειαζόταν και αυτό είχε ως συνέπεια να είναι αποκομμένοι από τον πολιτισμό (Ispikoudis , et al., 2004). Τη σημερινή εποχή όμως αυτό έχει αλλάξει, με τους κτηνοτρόφους να υλοποιούν ένα κυκλικό σύστημα μετακίνησης, δηλαδή τα ζώα το χειμώνα παραμένουν στα πεδινά, έπειτα η μετακίνησή τους γίνεται στα ορεινά και τέλος καταγράφεται η επιστροφή τους το φθινόπωρο (Galanopoulos , et al., 2011). Ο χρόνος στον οποίο μετακινούνταν τα ζώα ήταν άμεσα συναρτώμενος με την απόσταση που έπρεπε να καλύψουν και μάλιστα γινόταν με τα πόδια (Ispikoudis , et al., 2004). Πλέον, οι περισσότεροι κτηνοτρόφοι μεταφέρουν τα κοπάδια τους με φορτηγά ενώ τα περισσότερα παλιά δρομάκια είτε έχουν εξαφανιστεί είτε η χρήση τους γίνεται για άλλους λόγους. Ακόμα, αρκετές υποδομές (κονάκια) που χρησιμοποιούσαν οι κτηνοτρόφοι, ιδιαίτερα οι Σαρακατσαναίοι, για να σταθμεύσουν και να φυλάξουν τα κοπάδια τους έχουν επίσης χαθεί ή έχουν υποστεί μεγάλες ζημιές (Κατσαρός, 2009). Παρ' όλα αυτά, η μετακινούμενη κτηνοτροφία λαμβάνει ακόμα χώρο το καλοκαίρι στα βουνά της Στερεάς Ελλάδας, στα Τζουμέρκα, την Πίνδο αλλά και τον Όλυμπο, ενώ τους χειμερινούς μήνες στο Αγρίνιο, τον Αχελώο και την Κωπαΐδα (Ράγκος & Λάγκα, 2014).

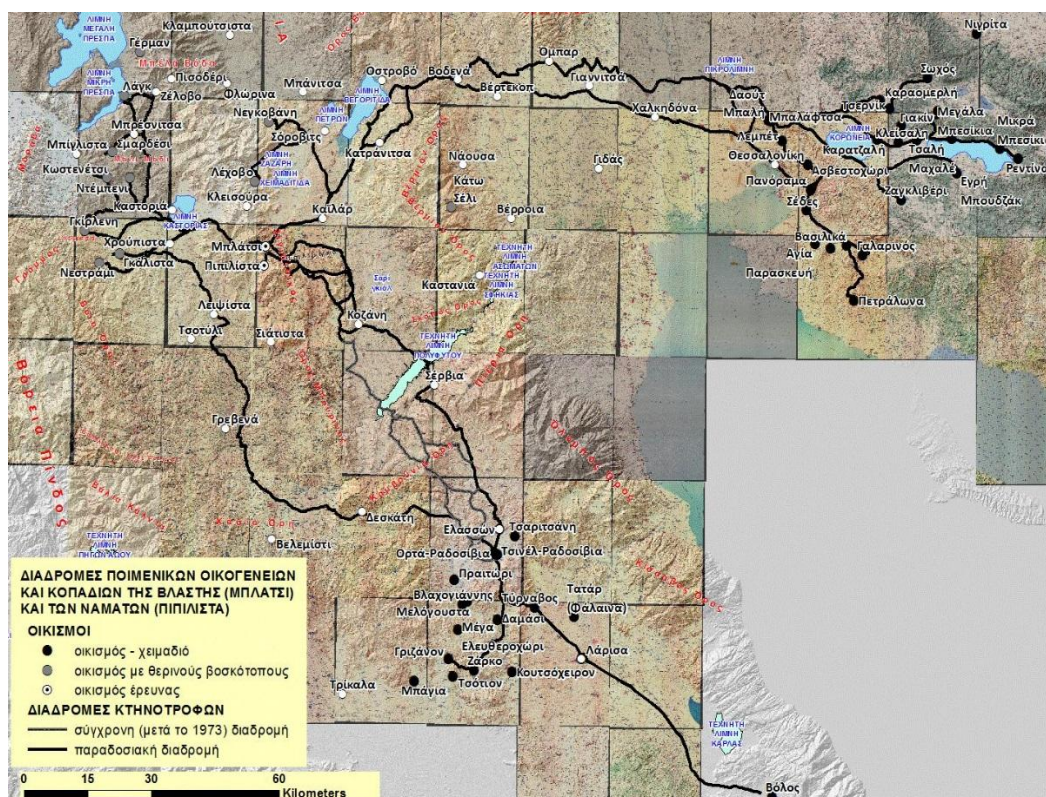
2.2.1 Διαδρομές στην ελληνική νομαδική κτηνοτροφία

Οι κατηγορίες των διαδρομών διακρίνονται σε 4 και συγκεκριμένα (Ράγκος & Λάγκα, 2014):

- Βραχείς με αποστάσεις μέχρι 50χλμ. σε νησιά όπως η Κρήτη και η Εύβοια
- Μεσαίες με αποστάσεις μεταξύ 50-100 χλμ. σε διαδρομές όπως Ήπειρο προς Ιωάννινα, Κεντρική Ελλάδα προς ορεινές ζώνες Πίνδου ή Πελοποννήσου
- Μεγάλες με αποστάσεις μεταξύ 50-100 χλμ. σε διαδρομές όπως Θεσσαλία προς Κεντροδυτική Μακεδονία κ.α.

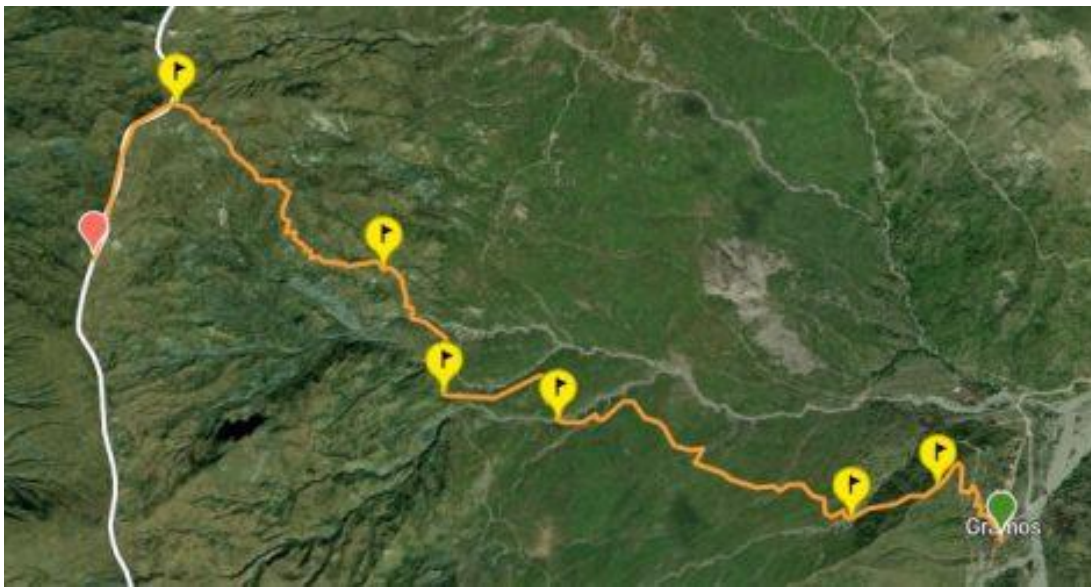
- Πολύ μεγάλες με αποστάσεις μεγαλύτερες των 200 χλμ. σε διαδρομές όπως Αττική προς Φωκίδα κ.α.

Μια σημαντική διαδρομή ήταν αυτή από τη Θεσσαλία προς το Μπλάτσι και την Πιπιλίστα (Εικόνα 13) όπου οι Σαρακατσάνοι, οι Βλάχοι και οι Καραγκούνηδες μετέφεραν τα κοπάδια από την πεδιάδα προς τις ορεινές βοσκές, διανύοντας 100–200 χλμ. ετησίως. Χωριά σε υψόμετρο περίπου 1.200 μέτρων είχαν 20 οικογένειες νομαδικών κτηνοτρόφων με κοπάδια που μετακινούνταν (Ντάσιου & Τσότσος, 2019). Η διαδρομή μεταξύ του οικισμού και των χειμαδιών της Θεσσαλίας και αντίστροφα γινόταν από τα στενά του Σαρανταπόρου, με τα ζώα να αξιοποιούν τα βοσκοτόπια στις περιοχές αυτές. Όταν επέστρεφαν από τα χειμαδιά στο Μπλάτσι και την Πιπιλίστα, οι κτηνοτρόφοι έκαναν στάση στο χωριό, ενώ κάποια από τα κοπάδια τους ταξίδευαν προς την Καστοριά ή τη Φλώρινα και τις Πρέσπες (Ντάσιου & Τσότσος, 2019). Στη διαδρομή από τα χειμαδιά της Θεσσαλίας προς το Μπλάτσι και την Πιπιλίστα, τα κοπάδια που βρίσκονταν στο Βόλο πραγματοποιούσαν μια πορεία στον κάμπο της Λάρισας, έπειτα στον Τύρναβο όπου βρίσκονταν με τους Μπλατσιώτες και στη συνέχεια ταξίδευαν όλοι μαζί στα βορειοδυτικά (Ντάσιου & Τσότσος, 2019).

Εικόνα 13: Χάρτης διαδρομών μεταξύ Μπλάτσι – Πιπιλίστα και χειμαδιών Θεσσαλίας και Κεντρικής Μακεδονίας, (Ντάσιου & Τσότσος, 2019)

Όσον αφορά τους Βλάχους, μια διαδρομή ήταν αυτή από χωριά όπως η Αετομηλίτσα και η Σαμαρίνα, όπου μετέφεραν κοπάδια αιγών και προβάτων προς τα βοσκοτόπια του Γράμμου διασχίζοντας την Αώος κοιλάδα (Εικόνα 14). Η πορεία διαρκούσε 4–5 ημέρες και κάλυπτε περίπου 90χλμ (Καψάλης, 2020). Μια άλλη διαδρομή ήταν από τη Δυτική Ελλάδα και την Ήπειρο προς το Γράμμο. Συχνά οι Βλάχοι χρησιμοποιούσαν τις ίδιες πορείες, ανεξαρτήτως συνόρων, χάρη στον παραδοσιακό τρόπο ζωής, ενώ γνωστά είναι τα παραδοσιακά “τσελιγκάτα” που χρησίμευαν ως στάσεις.

Εικόνα 14: Χάρτης διαδρομής Βλάχων από την κοιλάδα του Αώου μέχρι τα βοσκοτόπια του Γράμμου, (Incultum, 2023)

Ο ανταγωνισμός για τα θερινά βοσκοτόπια στα βουνά της βόρειας Ελλάδας ήταν έντονος στο παρελθόν. Ενδεικτικά, το όρος Βέρμιο, που βρίσκεται στην κεντρική-βόρεια χώρα (Εικόνα 15), φιλοξενούσε το 66% των αιγοπροβάτων της Μακεδονίας (Sidiropoulou, et al., 2015). Ήταν εύκολα προσβάσιμο και είχε άφθονα λιβάδια που διατηρούσαν τη θερινή βλάστηση λόγω του υψομέτρου και των συχνών βροχοπτώσεων. Για τους Σαρακατσάνους της Θεσσαλίας αποτελούσε τον ιδανικό θερινό βοσκότοπο, γι' αυτό και γύρω στο 1918 άρχισαν να το εποικίζουν. Η εποχιακή μετανάστευση των κοπαδιών από τη Θεσσαλία προς τα θερινά βοσκοτόπια του Βερμίου, διαρκούσε 8-10 μέρες και νύχτες και ήταν η ίδια διαδρομή κάθε χρόνο. Τα κοπάδια συνοδεύονταν από τους βοσκούς και ολόκληρη την οικογένειά τους, αλλά και από άλογα, μουλάρια και γαϊδούρια που μετέφεραν όλα τα υπάρχοντά τους (Κατσαρός,

2009). Καθώς δεν είχαν μόνιμες κατοικίες, συνήθιζαν να χτίζουν νέες καλαμωτές κάθε χρόνο ή να επισκευάζουν παλιές. Οι Σαρακατσάνοι ήταν οργανωμένοι σε αυτόνομες, κλειστές κοινωνίες, που ονομάζονταν «τσελιγκάτο», στις οποίες συμμετείχαν όλα τα είδη επαγγελμάτων (μπακάληδες, τυροκόμοι, ράφτες, αρτοποιοί κ.α.) που εξασφάλιζαν την αυτονομία τους. Αυτές οι κοινωνικές δομές είχαν υψηλή πολιτιστική ταυτότητα, κοινωνική συνοχή και αποτελεσματική χρήση των πόρων (Sidiropoulou, et al., 2015).

Εικόνα 15: Αριθμός των ζώων ανά χειμερινό βοσκότοπο στο βουνό Βερμίου (έτος 1957), (Sidiropoulou, et al., 2015)

2.3 Μετακινούμενη κτηνοτροφία και πολιτιστική κληρονομιά

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η μετακινούμενη κτηνοτροφία χαρακτηρίστηκε από την UNESCO ως «άυλη πολιτιστική κληρονομιά» φανερώνοντας τη μεγάλη σημασία που προσδίδει στον πολιτισμό της Ελλάδας.

Οι μετακινήσεις των κτηνοτρόφων έπαιξαν πολύ μεγάλο ρόλο στη διαμόρφωση της κουλτούρας άλλων λαών αλλά και στην ανταλλαγή διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων από περιοχή σε περιοχή. Το τοπίο και η πολιτιστική κληρονομιά μοιράζονται παρόμοιες θεωρητικές θέσεις και γίνονται κατανοητά ως ανθρωποκεντρικά και όχι αντικειμενοκεντρικά (Bele, et al., 2021). Ο συνδυασμός των θεωριών για την πολιτιστική κληρονομιά και τα τοπία επιτρέπει την εξέταση του ρόλου και των αξιών όλων των απτών και άυλων πτυχών τους. Συνδυάζοντας την κληρονομιά και το τοπίο, η μετασχηματισμένη αντίληψη για την κληρονομιά δίνει έμφαση στη σχέση της με τις τοπικές κοινότητες, τη συμμετοχική δημοκρατία και τον σχεδιασμό και τη διαχείριση των περιοχών (Jones & Stenseke, 2011). Κατά συνέπεια, οι μνημειώδεις, μοναδικές ή αισθητικές αξίες της πολιτιστικής κληρονομιάς έχουν δώσει τη θέση τους σε άυλες πολιτιστικές αξίες, όπως είναι οι ιστορικές διαδικασίες, η παραδοσιακή οικολογική γνώση, η χειροτεχνία, οι κοινωνικές πρακτικές και οι προφορικές παραδόσεις και μνήμη.

Η μετακινούμενη κτηνοτροφία συμβάλλει ουσιαστικά στη διατήρηση και την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσα από πολλαπλές διαστάσεις τόσο υλικές όσο και άυλες. Πιο αναλυτικά, διατηρούνται οι γνώσεις σχετικά με τη νομαδική κτηνοτροφία όπως είναι οι διαδρομές της, οι πηγές νερού, η διαχείριση των βοσκοτόπων, των ζώων και του περιβάλλοντος, η αντιμετώπιση των κινδύνων αλλά και ο εντοπισμός καταφυγίων (Bindi, 2019). Επιπλέον, γίνεται διατήρηση των λαϊκών παραδόσεων και των εθίμων όπως είναι οι εορτασμοί στην αρχή και στο τέλος της μετακίνησης (π.χ. χωριανές γιορτές, πανηγύρια στις στάσεις), οι οποίοι ενισχύουν τη τοπική κουλτούρα και ταυτότητα. Ακόμα, δεν εξαλείφεται η γλώσσα και οι διάλεκτοι όπως είναι τα βλάχικα ή τα σαρακατσάνικα, αλλά αντιθέτως διατηρούνται μέσα από τη χρήση τους στις οικογένειες και τις κοινότητες των μετακινούμενων κτηνοτρόφων, ενώ σημαντική είναι και η ανάδειξη της μουσικής και των τραγουδιών αλλά και των παραδοσιακών στολών, των υφαντών και των τεχνικών χειροτεχνίας σαν τον αργαλειό (Tzortzi, et al., 2024).

Ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι μέσω της μετακινούμενης κτηνοτροφίας οι κοινότητες παραμένουν «ζωντανές» λόγω του ότι οι βοσκοί και οι οικισμοί κατά μήκος των διαδρομών προσφέρουν ισχυρό κοινωνικό δίκτυο και πολιτιστική ανταλλαγή. Μάλιστα, η μετακίνηση ενδυναμώνει την κοινωνική συνοχή, συσφίγγει δεσμούς μεταξύ κοινοτήτων και αντιστέκεται στην υποβάθμιση των ορεινών περιοχών, με τις κοινότητες αυτές να αποτελούν ασπίδα κατά της ερήμωσης, διατηρώντας ζωντανή την ορεινή Ελλάδα (Mountain Partnership, 2024). Επιπροσθέτως, η μετακινούμενη κτηνοτροφία έχει οδηγήσει στην ανάπτυξη τοπικών προϊόντων (τυριά, γαλακτοκομικά, μαλλί) με πολιτιστική ταυτότητα, υψηλή προστιθέμενη αξία και ανώτερη ποιότητα και γεύση (Mannia, 2024).

Πολλές κοινότητες και φορείς σήμερα προσπαθούν να αναδείξουν τη μετακινούμενη κτηνοτροφία ως άυλη πολιτιστική κληρονομιά, ενώ παράλληλα γίνονται προσπάθειες προβολής του συγκεκριμένου τρόπου ζωής μέσω του πολιτιστικού τουρισμού, των πεζοπορικών διαδρομών και των φεστιβάλ. Συγκεκριμένα, προγράμματα όπως το INCULTUM και δίκτυα όπως Council of Europe – Transhumance Trails προβάλλουν τις διαδρομές ως περιπάτους πολιτισμού & αγροτουρισμού (Unesco, 2023). Κάποια από τα φεστιβάλ που γίνονται είναι:

- Συνάντηση Βλάχων → Πραγματοποιείται κάθε χρόνο στο Μέτσοβο τον Ιούνιο και περιλαμβάνει ομιλίες, διαλέξεις και ένα μεγάλο παραδοσιακό γλέντι των Βλάχων.
- Summer Vlach Festival → Πραγματοποιείται στην Κατερίνη και διοργανώνεται από τον Σύλλογο Βλάχων «Αγία Τριάδα» Κατερίνης, συνήθως τον Ιούνιο. Περιλαμβάνει παραδοσιακές ηπειρώτικες μελωδίες, χορούς και φαγητό.
- Φεστιβάλ μετακινούμενης κτηνοτροφίας → Πρόκειται για εκδήλωση που γιορτάζει την παραδοσιακή πρακτική της εποχιακής μετακίνησης κοπαδιών και αναδεικνύει την πολιτιστική κληρονομιά που συνδέεται με τη μετακινούμενη κτηνοτροφία. Περιλαμβάνει μουσική, χορό, παραδοσιακά προϊόντα και εκδηλώσεις που σχετίζονται με την κτηνοτροφία και πραγματοποιείται τον Αύγουστο στο Δήμο Πωγωνίου στην Ήπειρο.

2.4 Εθνοτικές ομάδες

Σύμφωνα με τον Αγγελόπουλο (1997), η έννοια των εθνοτικών ομάδων έκανε την εμφάνισή της τη δεκαετία του '50 και καθιερώθηκε στις κοινωνικές επιστήμες μια δεκαετία μετά. Ως εθνοτική ομάδα νοείται μια συγκεκριμένη κατηγορία από ανθρώπους στην οποία υπάρχουν κοινά στοιχεία όπως η καταγωγή ή τα βιώματα (Αγγελόπουλος, 1997). Παρ' όλα αυτά, στην Ελλάδα ο συγκεκριμένος όρος δεν είναι πολύ εύκολο να χρησιμοποιηθεί λόγω της μείξης του πληθυσμού από τους πολέμους και τις μεταναστεύσεις που έχουν γίνει ανά τα χρόνια. Στη μετακινούμενη κτηνοτροφία οι εθνοτικές ομάδες είναι τρεις και συγκεκριμένα οι Βλάχοι, οι Σαρακατσάνοι και οι Κουπατσαράιοι.

2.4.1 Βλάχοι

Οι Βλάχοι είναι μια παραδοσιακή νομαδική κτηνοτροφική κοινωνία που διακρίθηκε για την πολιτιστική της ταυτότητα, την οργάνωση και τη συνεισφορά της στην αγροτική οικονομία της Ελλάδας. Η ετυμολογία της λέξης Βλάχος δεν έχει ακόμα προσδιοριστεί πλήρως αλλά κάποιες από τις κυρίαρχες απόψεις είναι οι εξής (Greveniotis.gr, 2012):

- Η λέξη παλαιοσλαβικής προέλευσης vlah που σημαίνει ξένος
- Η γερμανική λέξη Walechen που σημαίνει επίσης ξένος
- Ο αιγυπτιακός όρος “φελάχ” που σημαίνει αγρότης
- Η εξέλιξη της λέξης Βληχή που σημαίνει βέλσισμα
- Η λατινική λέξη Volcae όπου οι λαοί της Γερμανίας αποκαλούσαν όποιον μίλαγε λατινικά
- Η σύμπτυξη των λέξεων vale (που σημαίνει κοιλάδα) και aqua (που σημαίνει νερό)
- Η λατινική λέξη villicus που σήμαινε ο αγρότης για του Ρωμαίους

Στην Ελλάδα, ο όρος "Βλάχος" έχει λάβει εθνοπολιτισμική σημασία, αναφερόμενος σε πληθυσμούς που μιλούσαν Αρμανίτικα (βλαχικά) και ασχολούνταν με την κτηνοτροφία, το εμπόριο, τις μεταφορές κ.α. Η λέξη έχει απασχολήσει αρκετούς ιστορικούς, γλωσσολόγους και λαογράφους, καθώς συνδέεται με το ζήτημα της

ταυτότητας και της προέλευσης των Αρμάνων/Βλάχων των Βαλκανίων. Η εμφάνισή τους έγινε από τον 10^ο – 11^ο αιώνα ως νομαδικοί κτηνοτρόφοι κυρίως στην Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία, με τη συμβολή τους στη σύνθεση της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτισμικής ταυτότητας της σύγχρονης Ελλάδας να είναι πολύ σημαντική (Κουκούδης, 2000). Η οικονομία των βλαχοχωριών ήταν βασισμένη στην κτηνοτροφία, με την ίδρυση πολλών από αυτών να είναι αποτέλεσμα της συνοίκησης από πατριές και τσελιγκάτα, των οποίων η σταδιακή εξέλιξη οδήγησε σε οργανωμένους κτηνοτροφικούς οικισμούς (Κουκούδης, 2000).

Εκτός από την κτηνοτροφία, οι Βλάχοι συμμετείχαν σε βιοτεχνικές παραγωγές, στο εμπόριο αλλά και σε μεταφορές. Μάλιστα, από τον 17^ο αιώνα δημιουργήθηκαν δυο ομάδες, όπου στη μια διατηρούνταν ο παραδοσιακός τρόπος ζωής και στην άλλη οι κτηνοτρόφοι επέλεξαν να εγκατασταθούν μόνιμα σε ορεινές περιοχές και να ασχοληθούν και με άλλους είδους εργασίες, εκτός από τη μετακινούμενη κτηνοτροφία (Καψάλης, 2020). Όσον αφορά κάποια πολιτιστικά τους στοιχεία, χαρακτηριστική είναι η γλώσσα τους που ονομάζεται Βλάχικα ή Αρμανίτικα και περιέχει επιρροές από την αλβανική, την ελληνική και τη σλαβική γλώσσα και είναι κατά κύριο λόγο προφορική (Μαγειρίας, 2019). Επιπλέον, η παραδοσιακή μουσική βασίζεται σε χάλκινα πνευστά και το κλαρίνο και συνοδεύει γιορτές, πανηγύρια και θρησκευτικές τελετές, με το χορό να περιέχει έντονα βαλκανικά και ηπειρώτικα στοιχεία. Ακόμα, αναφέρεται ότι οι Βλάχες γυναίκες ήταν πολύ ικανές στην ύφανση και η παραδοσιακή ενδυμασία περιλαμβάνει μάλλινες φούστες, ποδιές, στολισμένες φορεσιές και μαντίλες με πολύχρωμα σχέδια, που φτιάχνονταν από τα ίδια τα προϊόντα της κτηνοτροφίας (μαλλί, δέρματα). Βέβαια, η παραδοσιακή ενδυμασία των Βλάχων (Εικόνα 16) ποικίλει ανάλογα με την περιοχή, την κοινωνική τάξη και την περίσταση (Αδάμ, 2001).

Εικόνα 16: Φορεσιές των Βλάχων, (Βλάχος, 2021)

2.4.2 Σαρακατσάνοι

Οι συγκεκριμένοι κτηνοτρόφοι είναι ελληνόφωνοι νομάδες των ορεινών περιοχών της ηπειρωτικής Ελλάδας, κυρίως της Ηπείρου, της Θεσσαλίας, της Μακεδονίας και της Θράκης και ασχολούνται σχεδόν αποκλειστικά με την κτηνοτροφία, κυρίως την προβατοτροφία (Κοτσιλέλου , 2025). Οι ρίζες τους φτάνουν πιθανώς έως την αρχαιότητα, αλλά ως διακριτή ομάδα αναφέρονται από τον 18ο αιώνα. Το όνομα «Σαρακατσάνοι» εμφανίστηκε κατά την Οθωμανική εποχή με τη λαογραφία να υποστηρίζει ότι προέρχεται από το «Καρακατσάν», που σημαίνει «μαύροι φυγάδες» στα τουρκικά, μια αναφορά στα παραδοσιακά μαύρα ρούχα τους που συμβόλιζαν το πένθος μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης (Κοτσιλέλου , 2025). Σε αντίθεση με τους Βλάχους, δεν έχουν λατινογενή γλώσσα. Η γλώσσα τους είναι καθαρά ελληνική, με παλιές διαλεκτικές μορφές.

Ο κύκλος μετακίνησής τους γινόταν ανάμεσα σε χειμερινές (πιο πεδινές περιοχές) και σε θερινές βοσκές (σε μεγάλα υψόμετρα όπως η Πίνδος, το Βέρμιο, η Ροδόπη κ.α.) Ενδιαφέρον παρουσιάζει η κοινωνική τους οργάνωση η οποία ονομάζονταν «τσελιγκάτο». Ήταν ένα είδος κτηνοτροφικού κοινοβίου, με επικεφαλής τον τσέλιγκα (αρχηγό της ομάδας) το οποίο περιλάμβανε πολλές οικογένειες που ενώνονταν για να διαχειριστούν από κοινού μεγάλα κοπάδια (Κατσαρός, 2009). Η ένωση αυτή βοηθούσε στην ανταλλαγή εργασίας, στο μοίρασμα του κόστους και στην αλληλοϋποστήριξη κατά τις μετακινήσεις στις παραγωγικές φάσεις (γάλα, τυρί, μαλλί κ.ά.). Οι οικογένειες

ζούσαν σε καλύβες από ξύλο και καλάμι, τα λεγόμενα «κονάκια» (Εικόνα 17), και είχαν αυστηρά καθορισμένους ρόλους μέσα στην κοινότητα. Οι γυναίκες ύφαιναν και βοηθούσαν στην παραγωγή τυριού και γάλακτος και οι άντρες αναλάμβαναν το ρόλο του κτηνοτρόφου. Επιπλέον, το τσελιγκάτο ήταν πυρήνας πολιτιστικής αναπαραγωγής, με ξεχωριστά έθιμα και τραγούδια και μάλιστα έχει ενταχθεί στην παραδοσιακή ελληνική λαογραφία και λογοτεχνία (Κοτσιλέλου, 2025).

Εικόνα 17: Τα κονάκια των Σαρακατσαναίων, (Ζυγογιάννης, 2016)

2.4.3 Κουπατσαραίοι

Η συγκεκριμένη εθνοτική ομάδα εγκαταστάθηκε και αναπτύχθηκε στα Γρεβενά και κατοικούσαν κυρίως σε χωριά γύρω από τον Ορλιάκα και κατά μήκος του ποταμού Βενέτικου (Κουκούδης, 2000). Τα κυριότερα από τα χωριά των Κουπατσαραιών βρίσκονται στα δυτικά της πόλης των Γρεβενών και είναι ο Δοξαράς (Μπούρα), η Κυρακαλή, ο Έλατος (Ντιβράνι), το Κάστρο, τα Αναβρυτά (Βραστινό), η Καληράχη (Βραβονίστα), η Αετιά (Τσουριάκας), το Μεσολούρι, το Πρόσβορο (Δέλνο ή Δέλβινοο) κ.α. Ο παρακάτω χάρτης (Εικόνα 18) παρουσιάζει τα χωριά των Βλάχων, των Κουπατσαραιών και των Βαλαάδων το 1912.

Εικόνα 18: Χωριά των νομαδικών κτηνοτρόφων το 1912, (Εκπολιτιστικός σύλλογος Πανοράματος Γρεβενών, 2013)

Η ονομασία των εν λόγω κτηνοτρόφων πιθανότατα προέρχεται είτε από το βλάχικο κουπάτσιου («βελανιδιά»), είτε από τη σλαβική λέξη κουπάτς που σημαίνει «γεωργός» (Εκπολιτιστικός σύλλογος Πανοράματος Γρεβενών, 2013). Οι Κουπατσαραίοι μιλούσαν ελληνικά αλλά γνώριζαν και κάποιες βλάχικες λέξεις λόγω των επαφών τους με τους Βλάχους. Όσον αφορά την ενδυμασία τους, αυτή συνδύαζε στολίδια από χασιώτικα και βλάχικα στοιχεία, όπως η φουστανέλα και η μπουραζάνα. Το κυριότερο επάγγελμά τους ήταν αυτό του κτηνοτρόφου αλλά υπήρχαν και πολλοί κτίστες, σαμαράδες, ξυλουργοί και ράπτες (Εκπολιτιστικός σύλλογος Πανοράματος Γρεβενών, 2013).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΕΡΕΥΝΑ

3.1 Στόχος έρευνας

Ο κυριότερος σκοπός της παρούσας έρευνας ήταν να διερευνηθεί η μετακινούμενη κτηνοτροφία στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, να εντοπιστεί ο βαθμός στον οποίο το εν λόγω επάγγελμα έχει επιβιώσει τη σημερινή εποχή στη χώρα, καθώς και οι συνθήκες εκτροφής των ζώων, τα χαρακτηριστικά των μετακινούμενων κτηνοτρόφων και οι απόψεις τους σχετικά με τη μετακινούμενη κτηνοτροφία.

3.2 Μεθοδολογία έρευνας

Για να μπορέσουν να υλοποιηθούν τα παραπάνω, επιλέχθηκε να πραγματοποιηθεί ποσοτική έρευνα μέσω ενός ερωτηματολογίου το οποίο μοιράστηκε ηλεκτρονικά μέσω e-mail σε μετακινούμενους κτηνοτρόφους στην Ελλάδα.

3.2.1. Προσδιορισμός του δείγματος

Το ερωτηματολόγιο διαμοιράστηκε σε Έλληνες κτηνοτρόφους που έχουν επιλέξει τη μετακινούμενη κτηνοτροφία. Δεν λήφθηκε υπόψη η ηλικία, η περιοχή διαμονής, το εκπαιδευτικό επίπεδο και το κοινωνικό προφίλ. Η δειγματοληψία δεν ήταν τυχαία καθώς επιλέχθηκαν γνωστοί και φίλοι του ερευνητή που εξασκούν το εν λόγω επάγγελμα. Συνολικά συγκεντρώθηκαν 10 ερωτηματολόγια πλήρως συμπληρωμένα, η διάρκεια της έρευνας ήταν ένας μήνας (Μάιος-Ιούνιος 2025) και το ερωτηματολόγιο μοιράστηκε εξ' αποστάσεως.

3.2.2 Διαμόρφωση του ερωτηματολογίου

Το ερωτηματολόγιο δομήθηκε στην εφαρμογή Google Forms και διαμοιράστηκε ηλεκτρονικά μέσω e-mail στους ερωτηθέντες. Ο χρόνος που απαιτούνταν για τη συμπλήρωσή του ήταν περίπου 15 λεπτά και οι συμμετέχοντες διαβεβαιώθηκαν ότι οι απαντήσεις τους θα ήταν ανώνυμες και απόρρητες.

Το συγκεκριμένο ερευνητικό εργαλείο περιλάμβανε 3 ενότητες (Παράρτημα 1). Η πρώτη αφορούσε κάποια γενικά στοιχεία και περιείχε 3 ερωτήσεις όπως η περιοχή στην οποία κατοικούν και τα χρόνια τα οποία οι ερωτηθέντες εξασκούν τη μετακινούμενη κτηνοτροφία. Η δεύτερη ενότητα αφορούσε ερωτήσεις σχετικές με το ζωικό κεφάλαιο και τις συνθήκες εκτροφής που στο σύνολό τους ήταν 14. Κάποιες από αυτές ήταν ο αριθμός των ζώων που εκτρέφονται, οι περιοχές στις οποίες βόσκουν το χειμώνα, η έκταση των βοσκήσιμων εκτάσεων, τα νοσήματα που μπορεί να εμφανίσουν τα ζώα κ.α. Η τελευταία ενότητα περιλάμβανε 7 ερωτήσεις σχετικές με τις απόψεις των συμμετεχόντων για τη μετακινούμενη κτηνοτροφία. Συγκεκριμένα, ερωτήθηκαν για τις κατάλληλες φυλές των ζώων για μετακίνηση, για τους λόγους που έχουν επιλέξει την μετακινούμενη κτηνοτροφία, τη γνώμη τους σχετικά με τις απαραίτητες αλλαγές που πρέπει να γίνουν για την ενίσχυσή της κ.α.

3.3 Περιορισμοί της έρευνας

Ο πρώτος και βασικός περιορισμός της παρούσας έρευνας ήταν ο μικρός αριθμός του δείγματος, καθώς με 10 συμμετέχοντες δεν γίνεται να θεωρηθούν τα αποτελέσματα γενικευμένα για όλους τους μετακινούμενους κτηνοτρόφους, ενώ παράλληλα ενδέχεται κάποιες περιοχές ή ομάδες να μην έχουν εκπροσωπηθεί. Επιπλέον, καθώς το δείγμα δεν επιλέχθηκε τυχαία, υπάρχει πιθανότητα οι συμμετέχοντες να έχουν κάποια χαρακτηριστικά που δεν γενικεύονται όπως είναι η θετική στάση απέναντι στην έρευνα ή οι λόγοι επιλογής της μετακινούμενης κτηνοτροφίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Σε αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζονται τα αποτελέσματα από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων στο ερωτηματολόγιο σχετικά με τη μετακινούμενη κτηνοτροφία.

4.1 Γενικά στοιχεία

Συνολικά 3 από τους 10 συμμετέχοντες δήλωσαν ότι διαμένουν στα Γρεβενά, 2 στα Ιωάννινα, 2 στη Μεσσηνία και από ένας στην Ελασσόνα, τη Φθιώτιδα και τον Τύρναβο (Πίνακας 1). Επίσης, παρατηρήθηκε ότι οι ερωτηθέντες όσα χρόνια είναι κτηνοτρόφοι είναι και μετακινούμενοι κτηνοτρόφοι. Πιο συγκεκριμένα, η πλειοψηφία (5) δήλωσαν ότι τα χρόνια που εξασκούν το εν λόγω επάγγελμα είναι 10-20, οι 3 ανέφεραν ότι είναι μετακινούμενοι κτηνοτρόφοι 21-30 χρόνια, ένας 40 χρόνια και άλλος 60 χρόνια (Πίνακας 2).

Πίνακας 1: Περιοχή διαμονής συμμετεχόντων

Περιοχή	Αριθμός απαντήσεων
Γρεβενά	3
Ιωάννινα	2
Μεσσηνία	2
Ελασσόνα	1
Φθιώτιδα	1
Τύρναβος	1
Σύνολο	10

Πίνακας 2: Χρόνια ενασχόλησης με την κτηνοτροφία και τη μετακινούμενη κτηνοτροφία

Χρόνια ενασχόλησης με την κτηνοτροφία	Χρόνια ενασχόλησης με τη μετακινούμενη κτηνοτροφία	Αριθμός απαντήσεων
10-20	10-20	5
21-30	21-30	3
31-40	31-40	1
41 και άνω	41 και άνω	1
Σύνολο		10

4.2 Ζωικό κεφάλαιο και συνθήκες εκτροφής

Εκ των συμμετεχόντων, οι 7 είχαν πρόβατα και οι υπόλοιποι 3 είχαν αίγες (Γράφημα 2).

Γράφημα 2: Έχετε πρόβατα ή αίγες;

Αναφορικά με το μέγεθος του ζωικού κεφαλαίου οι περισσότερες απαντήσεις κυμαίνονταν μεταξύ των 100-300 ζώων και κάποιοι άλλοι συμμετέχοντες απάντησαν 85, 900, 3.000 και 1.600 ζώα.

Όσον αφορά τη φυλή, στα πρόβατα αναφέρθηκαν οι φυλές Καλαρρύτικο, Καραγκούνικο, Χιώτικο και Σαρακατσάνικο, ενώ στις αίγες η Εγχώρια Ελληνική (Πίνακας 3).

Πίνακας 3: Φυλή ζώων

Φυλή	Αριθμός απαντήσεων
Καλαρρύτικο	2
Καραγκούνικο	2
Χιώτικο	2
Σαρακατσάνικο	1
Εγχώρια ελληνική	3
Σύνολο	10

Δεδομένου ότι οι περιοχές στις οποίες διαμένουν οι συμμετέχοντες είναι διαφορετικές, δόθηκαν ποικίλες απαντήσεις αναφορικά με την περιοχή βόσκησης των ζώων. Ενδεικτικά, η Λάρισα, η Καλαμάτα, οι πεδιάδες της Κεντρικής Ελλάδας αλλά και η Ελασσόνα και η Φθιώτιδα ήταν μερικές από τις περιοχές που αναφέρθηκαν από τους ερωτηθέντες.

Κοινή συνιστώσα αποτέλεσε η περίοδος μετακίνησης, που ήταν από τον Μάιο μέχρι και τον Οκτώβρη. Ωστόσο, επειδή οι περιοχές διαμονής είναι διαφορετικές, οι απαντήσεις αναφορικά με τον προορισμό δεν παρουσίασαν κάποια ομοιότητα. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρθηκε το Μαίναλο, οι πεδιάδες της Κεντρικής Ελλάδας, η Σαμαρίνα, ο Ασπροπόταμος και η Λάρισα.

Ο τρόπος μετακίνησης του κοπαδιού ήταν κοινός καθώς όλοι οι κτηνοτρόφοι φάνηκε ότι επιλέγουν τα φορτηγά για να μεταφέρουν τα ζώα τους, εκτός από έναν ερωτηθέντα που προτιμά αποκλειστικά το περπάτημα. Ωστόσο, 3 από τους κτηνοτρόφους που ανέφεραν ότι επιλέγουν τα φορτηγά, δήλωσαν επίσης ότι ορισμένες φορές μετακινούν τα κοπάδια τους με τα πόδια.

Οι 8 από τους 10 συμμετέχοντες δήλωσαν ότι η οικογένειά τους συμβάλλει στη μετακίνηση (Γράφημα 3) .

Γράφημα 3: Συμβολή οικογένειας στη μετακίνηση

Όσον αφορά τις ώρες που βόσκουν τα ζώα δόθηκαν πολλές απαντήσεις από τους κτηνοτρόφους. Από τους 10, οι 4 απάντησαν όσο θέλουν, οι 3 απάντησαν 12 ώρες, ένας απάντησε 10-12 ώρες, ένας 13 ώρες και άλλος ένας 10 ώρες (Πίνακας 4).

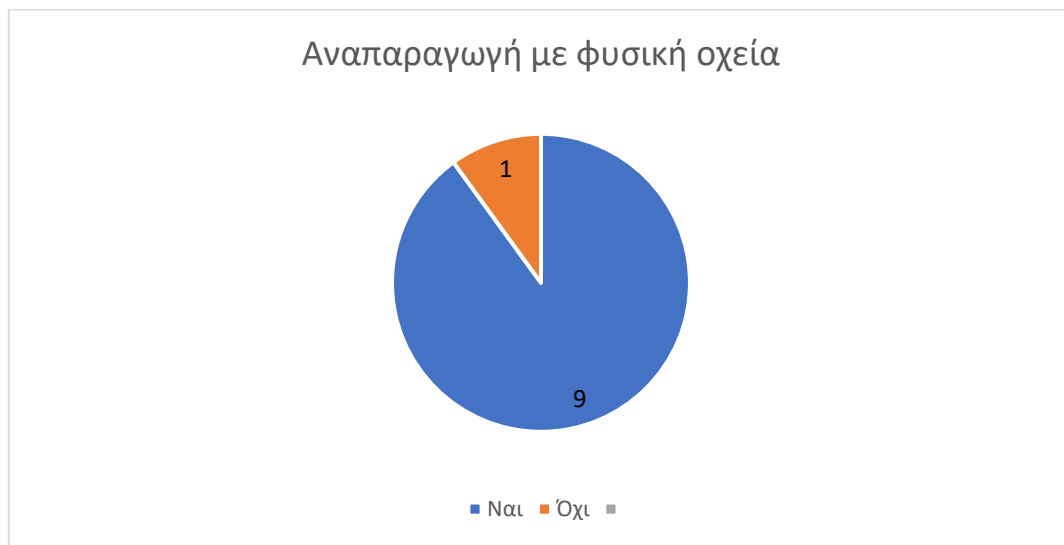
Πίνακας 4: Ώρες βόσκησης

Ώρες βόσκησης	Αριθμός απαντήσεων
Όσο θέλουν	4
12 ώρες	3
10-12 ώρες	1
13 ώρες	1
10 ώρες	1
Σύνολο	10

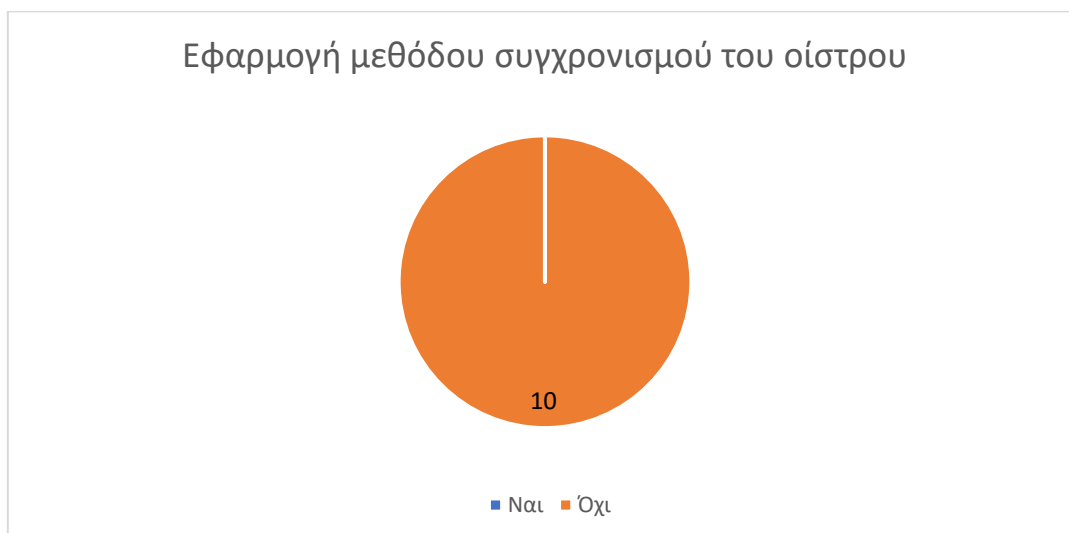
Στην ερώτηση που αφορούσε τη βοσκήσιμη έκταση υπήρξε μεγάλη ποικιλία απαντήσεων, όπως είναι για παράδειγμα οι εκτάσεις των 10.000 στρεμμάτων, των 2.000 στρεμμάτων, των 500 στρεμμάτων, των 200 στρεμμάτων κ.α.

Αναφορικά με τη συμπληρωματική χορήγηση συμπυκνωμένων ζωοτροφών, εφαρμοζόταν από 8 κτηνοτρόφους, οι οποίοι χορηγούσαν καλαμπόκι (500-700γρ.) και βρώμη ή πέλλετ (500-600γρ.), ενώ ένας δεν έδωσε παραπάνω διευκρινίσεις.

Το 90% των κτηνοτρόφων εφάρμοζε φυσική οχεία και κανένας δεν εφάρμοζε κάποια μέθοδο συγχρονισμού του οίστρου (Γραφήματα 4 και 5).

Γράφημα 4: Αναπαραγωγή με φυσική οχεία

Γράφημα 5: Εφαρμογή μεθόδου συγχρονισμού του οίστρου

Όσον αφορά τα νοσήματα για τα οποία εμβολιάζουν οι κτηνοτρόφοι τα ζώα τους, όλοι ανέφεραν τον μελιταίο πυρετό και την εντεροτοξιναιμία, αλλά υπήρχαν και αναφορές για τη μαστίτιδα, την ενζωτική αποβολή και τη λοιμώδη αγκαλαξία.

Στην τελευταία ερώτηση της παρούσας ενότητας οι συμμετέχοντες έπρεπε να επισημάνουν τα σημαντικότερα νοσήματα που παρατηρούν στο κοπάδι τους. Οι 7 κτηνοτρόφοι ανέφεραν τα παράσιτα αλλά επισημάνθηκαν και παθήσεις όπως η μαστίτιδα, η ενζωτική αποβολή και η λοιμώδης αγκαλαξία.

4.3 Απόψεις για τη μετακινούμενη κτηνοτροφία

Όλοι οι συμμετέχοντες επέλεξαν να γίνουν μετακινούμενοι κτηνοτρόφοι λόγω οικογενειακής παράδοσης.

Αναφορικά με το ποιες είναι οι καλύτερες φυλές για μετακινούμενη κτηνοτροφία, οι κτηνοτρόφοι που είχαν πρόβατα απάντησαν τις ντόπιες φυλές με συχνή αναφορά στις φυλές Μπούτσικο, Βλάχικο και Καραγκούνικο. Από τους συμμετέχοντες που είχαν αίγες οι 8 θεωρούσαν καλύτερη την Εγχώρια Ελληνική, ενώ δυο ανέφεραν και τη φυλή της Σκοπέλου.

Στα οφέλη της μετακινούμενης κτηνοτροφίας αναφέρθηκαν οι ξεχωριστές εμπειρίες που βιώνουν, η καλύτερη απόδοση των ζώων, τα μικρότερα κόστη, η βελτίωση της υγείας του κοπαδιού αλλά και η καλύτερη ποιότητα των παραγόμενων ζωικών προϊόντων. Αναφορικά με τα προβλήματα, έγινε αναφορά στην έντονη κούραση, στην έλλειψη ωραρίου, στο γεγονός ότι είναι μακριά από την οικογένειά τους και στις δύσκολες καιρικές συνθήκες.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι λόγοι για τους οποίους οι συμμετέχοντες συνεχίζουν να εξασκούν τη μετακινούμενη κτηνοτροφία, όπου όλοι ανέφεραν την αγάπη τους για το συγκεκριμένο επάγγελμα και τον τρόπο ζωής, αλλά και το ότι πάνω σε αυτό έχουν μάθει να εργάζονται. Ωστόσο δυο ερωτηθέντες δήλωσαν ως βασικό λόγο την έλλειψη εγκαταστάσεων.

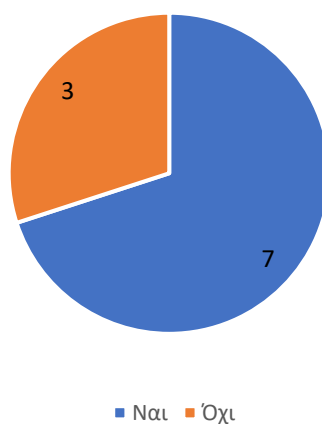
Για το αν θα πρότειναν σε κάποιον νέο να εξασκήσει το εν λόγω επάγγελμα, το 60% απάντησε αρνητικά και το 40% θετικά (Γράφημα 6).

Γράφημα 6: Σύσταση για εξάσκηση του επαγγέλματος

Για να γίνει περισσότερο βιώσιμη η μετακινούμενη κτηνοτροφία, οι 6 κτηνοτρόφοι απάντησαν ότι θα βοηθούσε κάποια κρατική ενίσχυση όπως μια επιδότηση για τα έξοδα των κτηνιάτρων ή για τη μεταφορά των ζώων αλλά και η μείωση της φορολογίας. Οι υπόλοιποι 4 ανέφεραν ότι θα ήταν καλό να υπάρξει αναγνώριση των παραγόμενων προϊόντων ως πιο ιδιαίτερα, καθώς τα ζώα από τα οποία παράγονται επίσης εκτρέφονται υπό διαφορετικές συνθήκες, γεγονός που τους προσδίδει κάτι ξεχωριστό. Τέλος, το 70% των κτηνοτρόφων δήλωσε ότι θα επέλεγαν ξανά το ίδιο επάγγελμα αν μπορούσαν να γυρίσουν το χρόνο πίσω (Γράφημα 7).

Αν γυρίζατε τον χρόνο πίσω, θα επιλέγατε ξανά την ίδια δουλειά;

Γράφημα 7: Επιλογή ίδιου επαγγέλματος

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Σε γενικές γραμμές η παρούσα εργασία αναδεικνύει τη σημασία της κτηνοτροφίας και πιο ειδικά της μετακινούμενης κτηνοτροφίας, ως βασικό τομέα της πρωτογενούς παραγωγής, ο οποίος είναι στενά συνδεδεμένος με τη γεωργία, την κοινωνία και το περιβάλλον. Η αναλυτική παρουσίαση των ελληνικών φυλών προβάτων και αιγών κατέδειξε τον πλούτο της βιοποικιλότητας που διαθέτει η Ελλάδα παρόλο που παρατηρείται μια τάση αντικατάστασής τους με ξένες πιο παραγωγικές, γεγονός που δημιουργεί κινδύνους για την απώλεια της πολιτιστικής κληρονομιάς και της γενετικής ποικιλότητας.

Όσον αφορά τη μετακινούμενη κτηνοτροφία πρόκειται για ένα ιδιαίτερο σύστημα εκτροφής που βασίζεται στην εποχική μετακίνηση κοπαδιών μεταξύ ορεινών και πεδινών περιοχών. Παρά τη μείωση της έκτασής της τις τελευταίες δεκαετίες, εξακολουθεί να έχει ζωτική σημασία για την αξιοποίηση των βοσκοτόπων, τη διατήρηση της βιοποικιλότητας και την παραγωγή ποιοτικών ζωικών προϊόντων. Επιπλέον, εκτός από τη μεγάλη οικονομική σημασία έχει μια βαθιά πολιτιστική και κοινωνική διάσταση. Η αναγνώρισή της από την UNESCO ως άυλη πολιτιστική κληρονομιά επιβεβαιώνει ότι αποτελεί στοιχείο της συλλογικής μνήμης και ταυτότητας των τοπικών κοινωνιών. Εξάλλου, οι εθνοτικές ομάδες όπως οι Βλάχοι, οι Σαρακατσάνοι και οι Κουπατσαράιοι αποτελούν ζωντανά παραδείγματα αυτής της πολιτιστικής κληρονομιάς. Αξίζει ακόμα να αναφερθεί ότι η συνεχής μετακίνηση των κοπαδιών συμβάλλει στη φυσική ανανέωση της βλάστησης, στη μείωση κινδύνων από ασθένειες και στην καλύτερη ποιότητα των παραγόμενων προϊόντων, αφού τα ζώα τρέφονται με ποικιλία φυτικών ειδών. Η πρακτική αυτή ενισχύει τη βιώσιμη διαχείριση του τοπίου και προωθεί την προστασία του περιβάλλοντος, σε αντίθεση με την εντατική εκτροφή που συχνά επιβαρύνει τα οικοσυστήματα. Παρόλα αυτά, η μετακινούμενη κτηνοτροφία αντιμετωπίζει σημαντικές προκλήσεις όπως είναι η αστικοποίηση, η μείωση των παραδοσιακών διαδρομών, οι αλλαγές στη γεωργική πολιτική, το υψηλό κόστος συντήρησης και μεταφοράς αλλά και η σταδιακή εγκατάλειψη του επαγγέλματος από τους νέους.

Όσον αφορά την παρούσα έρευνα, πραγματοποιήθηκε σε ένα μικρό δείγμα μετακινούμενων κτηνοτρόφων, 10 ατόμων συγκεκριμένα, και ανέδειξε κρίσιμα

στοιχεία για την πραγματική κατάσταση του κλάδου σήμερα. Αρχικά, καταγράφηκαν τα βασικά δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων, όπως η περιοχή διαμονής και τα χρόνια ενασχόλησης, τα οποία φανερώνουν ότι η κτηνοτροφία εξακολουθεί να αποτελεί κυρίως οικογενειακή και παραδοσιακή δραστηριότητα που κληροδοτείται από γενιά σε γενιά. Η ανάλυση των στοιχείων για το ζωικό κεφάλαιο και τις συνθήκες εκτροφής έδειξε ότι οι περισσότεροι κτηνοτρόφοι διατηρούν αιγοπρόβατα εγχώριων φυλών, που θεωρούνται πιο ανθεκτικά στις ελληνικές συνθήκες. Η διατροφή των ζώων βασίζεται στη βόσκηση, συμπληρωμένη με ζωοτροφές όπως καλαμπόκι και βρώμη, ενώ στην αναπαραγωγή κυριαρχεί η φυσική οχεία. Οι πρακτικές αυτές δείχνουν τη στενή σύνδεση της μετακινούμενης κτηνοτροφίας με τον παραδοσιακό τρόπο εκτροφής, αλλά και τον περιορισμένο βαθμό υιοθέτησης σύγχρονων τεχνολογιών.

Ιδιαίτερα σημαντικά είναι τα ευρήματα που αφορούν τις απόψεις των κτηνοτρόφων για το επάγγελμά τους. Παρά τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν, όπως οι ασθένειες του ζωικού κεφαλαίου, το υψηλό κόστος παραγωγής, η έλλειψη υποδομών και η έντονη κούραση η πλειοψηφία δήλωσε ότι θα συνιστούσε το επάγγελμα σε άλλους και ότι θα το επέλεγε ξανά αν ξεκινούσε από την αρχή. Το γεγονός αυτό υπογραμμίζει την έντονη επαγγελματική και πολιτιστική τους ταυτότητα, καθώς και την αίσθηση ότι το έργο τους έχει αξία πέρα από την οικονομική. Η συμβολή της οικογένειας στη μετακίνηση των κοπαδιών, που προέκυψε από την έρευνα, δείχνει επίσης ότι η μετακινούμενη κτηνοτροφία παραμένει στενά συνδεδεμένη με την κοινωνική συνοχή και τη συλλογικότητα. Η εργασία δεν περιορίζεται στον κτηνοτρόφο, αλλά αποτελεί μια κοινή προσπάθεια όλων των μελών, κάτι που διατηρεί ζωντανό τον παραδοσιακό χαρακτήρα της δραστηριότητας.

Συνολικά, τα αποτελέσματα της έρευνας επιβεβαιώνουν ότι η μετακινούμενη κτηνοτροφία συνεχίζει να διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στην αγροτική οικονομία και στην κοινωνία, παρότι βρίσκεται αντιμέτωπη με πολυδιάστατες προκλήσεις. Οι ίδιοι οι κτηνοτρόφοι δείχνουν αποφασισμένοι να τη διατηρήσουν, αλλά είναι σαφές ότι απαιτούνται πολιτικές ενίσχυσης, εκπαίδευση και επενδύσεις σε σύγχρονες μεθόδους ώστε να μπορέσει να επιβιώσει και να εξελιχθεί στο μέλλον. Μάλιστα, τα ευρήματα συνδέονται άμεσα με τη σημερινή επικαιρότητα, καθώς η ενεργειακή και οικονομική κρίση έχει αυξήσει σημαντικά το κόστος παραγωγής, κάτι που καταγράφεται έντονα στις απαντήσεις των κτηνοτρόφων. Παράλληλα, η κλιματική αλλαγή δημιουργεί νέες

προκλήσεις στις βοσκήσιμες εκτάσεις και στα αποθέματα νερού, επηρεάζοντας τη βιωσιμότητα της μετακινούμενης κτηνοτροφίας. Επιπλέον, οι νέες πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μέσω της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής και της Πράσινης Συμφωνίας, παρέχουν μεν ευκαιρίες επιδοτήσεων αλλά ταυτόχρονα θέτουν αυστηρούς περιβαλλοντικούς στόχους που περιορίζουν τη δραστηριότητα των παραγωγών.

Όσον αφορά τις προτάσεις για μελλοντική έρευνα, προτείνεται να επαναληφθεί η έρευνα σε μεγαλύτερο δείγμα μετακινούμενων κτηνοτρόφων, ώστε να μπορέσουν να γίνουν περισσότερες αναλύσεις αλλά και να διεξαχθούν πιο στοχευμένα αποτελέσματα. Επιπροσθέτως, θα ήταν ενδιαφέρον να γίνουν συνεντεύξεις για να αποτυπωθούν οι εμπειρίες τους αλλά και να ερωτηθούν περισσότεροι νέοι μετακινούμενοι κτηνοτρόφοι προκειμένου να γίνουν περισσότερο κατανοητοί οι λόγοι εγκατάλειψης και διατήρησης του επαγγέλματος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Argyriadou, A., Gelasakis, A., Banos, G. & Arsenos, G., 2020. Genetic improvement of indigenous Greek sheep and goat breeds. *Journal of the Hellenic Veterinary Medical Society*, Issue 71, pp. 2063-2072.
- Ayantunde , A., De Leeuw, J., Turner , M. & Said, M., 2011. Challenges of assessing the sustainability of (agro)-pastoral systems. *Livestock Science*, Issue 139, pp. 30-43.
- Bele, B., Simon Nielsen, V. K., Orejas Saco del Valle, A. & Ron Tejado, J. A., 2021. Intangible cultural heritage of transhumance landscapes: their roles and values—examples from Norway, France and Spain.. In: *Transhumance: Papers from the International Association of Landscape Archaeology Conference*. s.l.:s.n., pp. 111-129.
- Bindi, L., 2019. “Bones” and pathways. Transhumant tracks, inner areas and cultural heritage. In: *Il capitale culturale. Studies on the value of cultural heritage*. Macerata: Università di Macerata, pp. 109-130.
- Ferrari, G. & Mariano, V., 2022. Guidelines for livestock vaccination campaigns – From collection to injection. *FAO Animal Production and Health Guidelines*, Issue 31.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2017. *The Future of Food and Agriculture: Trends and Challenges*. Πώμη: s.n.
- frizarta, χ.χ. *Το πρόβατο Φριζάρτα*, s.l.: s.n.
- Galanopoulos , K. και συν., 2011. The technical efficiency of transhumancesheep and goat farms and the effect of EU subsidies: Do small farms benefit more than large farms?. *Small Ruminant Research*, pp. 1-7.
- Greveniotis.gr, 2012. *ΠΟΙΟΙ ΕΙΝΑΙ ΟΙ ΒΑΛΧΟΙ*, s.l.: s.n.
- Incultum, 2023. *digitalmeetsculture.net*. [Ηλεκτρονικό]
Available at: https://www.digitalmeetsculture.net/article/the-transborder-route-of-incultum-between-greece-and-albania-is-ready-to-be-visited/?utm_source=chatgpt.com
[Πρόσβαση Ιούνιος 2025].
- InSusAgri, 2023. *Εκπαιδευτικό εγχειρίδιο για την Κτηνοτροφία*, s.l.: s.n.
- Ispikoudis , I., Sioliou, M. & Papanastasis, V., 2004. Transhumance in Greece: Past, present and future prospects. Στο: *Transhumance and Biodiversity in European 150 Mountains*. Wageningen: IALE Publication, p. 211–226.
- Jones, M. & Stenseke, M., 2011. The issue of public participation in the European Landscape Convention. Στο: *The European Landscape Convention: 1–23*. s.l.:Springer (Landscape Series).
- Kozak , J., Gimmi, U., Houet , T. & Bollinger, J., 2017. Current practices and challenges for modelling past and future land use and land cover changes in mountainous regions. *Regional Environment Change*, Issue 17, p. 2187–2191.

- Laiolo , P., Dondero, F., Ciliento , E. & Rolando, A., 2004. Consequences of pastoral abandonment for the structure and diversity of the alpine avifauna. *Journal of Applied Ecology*, Issue 41, p. 294–304.
- Mannia, S., 2024. Transhumance in the Time of UNESCO: Political Narratives, Rhetorical Representations, Enhancement Practices.. *Martor. Revue d'Anthropologie du Musée du Paysan Roumain*, Issue 29, pp. 87-100.
- Mountain Partnership, 2024. *UNESCO recognizes the cultural significance of two transhumance traditions*, s.l.: s.n.
- National Research Council, 2007. *Nutrient Requirements of Small Ruminants. Sheep, Goats, Cervids, and New World Camelids*. Washington, D.C.: The National Academy Press.
- O’Flanaga, P., Lasanta Martíne, T. & Paz Errea Abad, M., 2011. Restoration of Sheep Transhumance in the Ebro Valley, Aragon, Spain. *The Geographical Review*, Issue 4, pp. 556-575.
- Papanastasis, V. P., 2008. *Grazing lands and pastoral landscapes. Lucinda-Land care in desertification affected areas: From science towards application*. Booklet Series: C επιμ. s.l.:Specific Support Action.
- Pardini , A. & Nori, M., 2011. Agro-silvo-pastoral systems in Italy: Integration and diversification. *Pastoralism Research Policy and Practice*, pp. 1-10.
- PERGCO, χ.χ. *Εμβόλια και αποπαρασίτωση αιγοπροβάτων*, Νέα Κίος: s.n.
- Politischios, 2021. *Φάρμα Παφυλίδας: Το Χιώτικο Πρόβατο επιστρέφει στον πυρήνα προέλευσής του*, s.l.: s.n.
- Sidiropoulou, A., Karatassiou, M., Galidaki, G. & Sklavou, P., 2015. Landscape pattern changes in response to transhumance abandonment on Mountain Vermio (North Greece). *Sustainability*, Issue 7, pp. 15652-15673.
- Sklavou , P. και συν., 2011. The Role of Transhumance on Land Use/Cover Changes in Mountain Vermio, Northern Greece: A GIS Based Approach. *Notulae Botanicae Horti Agrobotanici Cluj-Napoca*, 2(45), pp. 589-596.
- Steinfeld, H. και συν., 2006. *Livestock's long shadow: environmental issues and options*. s.l.:Food & Agriculture Organization of the United Nations.
- Teixeira, M. και συν., 2019. Strategic vaccination of hair sheep against *Haemonchus contortus*. *Parasitology Research*, Issue 118, pp. 2383-2388.
- Tugjamba, N., Walkerden, G. & Miller, F., 2023. Adapting nomadic pastoralism to climate change. *Climatic Change*, Issue 176, pp. 1-20.
- Tzortzi, J. N., Theodoridou, S. & Koukosoula, S., 2024. Reviving the Practices of Transhumance in a Forgotten Settlement in Mainland Greece. *Heritage*, Issue 7, pp. 5932-5962.
- Unesco, 2023. *Transhumance, the seasonal droving of livestock*, s.l.: s.n.

Αβοκάτος , Ν., 2018. *Ο όρος «μετακινούμενη κτηνοτροφία» δηλώνει την ετήσια μετακίνηση των κοπαδιών αιγοπροβάτων μεταξύ θερινών και χειμερινών βοσκοτόπων.*, s.l.: s.n.

Αγγελόπουλος, Γ., 1997. Εθνοτικές ομάδες και ταυτότητες. Οι όροι και η εξέλιξη του περιεχομένου τους. *Σύγχρονα Θέματα*, Issue 63, pp. 18-25.

Αγροτικός Συνεταιρισμός Προβατοτρόφων, χ.χ. *Το καραγκούνικο πρόβατο*, s.l.: s.n.

Αγροτύπος, 2023. *Σερραϊκό πρόβατο: Ντόπια φυλή με καλές αποδόσεις και ποιότητα σε γάλα και κρέας*, s.l.: s.n.

Αδάμ, Κ., 2001. *Ημερολόγια Π.Ο.Π.Σ.Β - Η παραδοσιακή φορεσιά των Ελληνόβλαχων*, s.l.: s.n.

Αμάλθεια, 2020. *Ορεινό Ηπείρου ή Μπούτσικο*, s.l.: s.n.

Αμάλθεια, χ.χ. *Εγχώρια ελληνική γαία*, s.l.: s.n.

Αρσένος, Γ., χ.χ. *Η Διατροφή των γαλακτοπαραγωγών προβάτων*, s.l.: s.n.

Βακάκης, Φ., 2017. *Ο ρόλος της κτηνοτροφίας στην ολοκληρωμένη αγροτική ανάπτυξη*, s.l.: s.n.

Βλάχος, Τ., 2021. *Η φορεσιά των βλάχων των Σερρών*, s.l.: s.n.

ΕΑΣΜΝ, χ.χ. *Διατροφή αιγοπροβάτων περιγεννητικά*, Μεσολόγγι: s.n.

Εκπολιτιστικός σύλλογος Πανοράματος Γρεβενών, 2013. *”Κουπατσαράιοι”*, s.l.: s.n.

Ελληνικός Γεωργικός Οργανισμός , 2024. [Ηλεκτρονικό] Available at: https://www.elgo.gr/images/ELOGAK_files/Statistics/ELGO_STATS/3.%CE%95%CE%9B%CE%93%CE%9F_STATS_%CE%A0%CE%91%CE%A1%CE%91%CE%94_%CE%A0%CE%9F%CE%A3_%CE%9C%CE%95%CE%A3%CE%97_%CE%A4%CE%99%CE%9C%CE%97_%CE%A0%CE%A1%CE%9F%CE%92%CE%95%CE%99%CE%9F%CE%A5_%CE%93%CE [Πρόσβαση Οκτώβριος 2025].

ΕΛΣΤΑΤ, 2022. *Ελληνική Στατιστική Αρχή*. [Ηλεκτρονικό] Available at: <https://www.statistics.gr/documents/20181/87b4a3dd-6f9d-9fbb-4560-92a7cf0388f2> [Πρόσβαση Μάιος 2025].

ΕΛΣΤΑΤ, 2023. *ΕΡΕΥΝΕΣ ΖΩΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ (Χοίρων-Βοοειδών-Προβάτων-Αιγών): ΕΤΟΣ 2022*, Αθήνα: s.n.

Ένωση κτηνοτρόφων προβάτου φυλής Λέσβου, χ.χ. s.l.: s.n.

Ένωση Φυλής Φλώρινας, χ.χ. s.l.: s.n.

Ζέρβας, Γ., Καλαϊσάκης, Π. & Φεγγέρος, Κ., 2004. *Διατροφή Αγροτικών Ζώων*. Αθήνα: UNIBOOKS IKE.

Ζυγογιάννης, Ν., 2016. *Οι Σαρακατσαναίοι μεσ’ τη ροή των αιώνων*, s.l.: s.n.

Κατσαρός, Ν. Η., 2009. *Τα Σαρακατσιάνικα Τσελιγκάτα του Βερμίου*. σ.λ.:Σύλλογος Σαρακατσαναίων Νομού Ημαθίας "Οι Σταυραετοί".

Καψάλης, Δ. Γ., 2020. *ΟΙ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΗΣ ΤΩΝ ΖΩΩΝ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΛΙΒΑΔΙΚΟΥ ΤΟΠΙΟΥ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΚΙΝΟΥΜΕΝΩΝ ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΩΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ*, Θεσσαλονίκη: s.n.

Κοτσιλέλου, Χ., 2025. *LEARNING FROM THE SARAKATSANI. ECOLOGICAL WISDOM FROM AN ANCIENT NOMADIC TRIBE*, σ.λ.: s.n.

Κουκούδης, Α., 2000. *Ο κτηνοτροφικός νομαδισμός των Βλάχων*. Θεσσαλονίκη, s.n.

Κουτσούλη, Π., 2015. *Εισαγωγή στην Ζωοτεχνία*, Αθήνα: s.n.

Κρασνάκης, Α. Γ., 2020. *Φυσική ιστορία. Ο δημιουργός των φυτών και των ζώων και η ιστορία της γεωργίας και της κτηνοτροφίας*. Α' Έκδοση επιμ. Αθήνα: Η ΑΘΗΝΑ.

Μαγειρίας, Μ., 2019. *Βλάχοι : Ιστορία -Τέχνη-Πολιτισμός*. Ιωάννινα: Παγκόσμια Βλαχική Αμφικτονία.

Μπιζέλης, Ι., 2018. *Οι ελληνικές αυτόχθονες φυλές αιγοπροβάτων & η ελληνική τυροκομία : παρούσα κατάσταση και προοπτικές*, Αθήνα: s.n.

Ντάσιου, Κ. & Τσότσος, Γ., 2019. *Οι ιστορικές διαδρομές των εποχιακών μετακινήσεων των κοπαδιών της νοτιοδυτικής Μακεδονίας: Η περίπτωση της Βλάστης και των Ναμάτων*. [Ηλεκτρονικό]
Available at:
<https://www.vlahoi.net/pdf/Οι%20ιστορικές%20διαδρομές%20των%20εποχιακών%20μετακινήσεων%20των%20κοπαδιών%20της%20νοτιοδυτικής%20Μακεδονίας%20-%20Ντάσιου%20Κ.,%20Τσότσος%20Γ..pdf>
[Πρόσβαση Ιούνιος 2025].

Παπαδόπουλος, Γ. Κ., 2007. *Διατροφή προβάτων*. Αθήνα: ΑΓΡΟΤΥΠΟΣ Α.Ε..

Ράγκος, Α. & Λάγκα, Β., 2014. *Ο πολυλειτουργικός χαρακτήρας του συστήματος μετακινούμενης αιγοπροβατοτροφίας στην Ελλάδα..* Αθήνα, s.n., pp. 47-52.

Ρογδάκης, Ε., 2006. *Γενική Ζωοτεχνία*. Αθήνα: Εκδόσεις Σταμούλη.

Τόντης, Σ. Γ., 1998. *Ζωική παραγωγή*. Αθήνα: Ίδρυμα Ευγενίδου.

Ύπαιθρος, 2016. *Ποιοτικό γάλα, τυρί και κρέας από την αίγα Σκοπέλου*, σ.λ.: s.n.

Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων, χ.χ. *Φυλή αίγα Σκοπέλου*, σ.λ.: s.n.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

Ερωτηματολόγιο για τη μετακινούμενη κτηνοτροφία

Η παρούσα έρευνα διεξάγεται στο πλαίσιο των ερευνητικών αναγκών της πτυχιακής εργασίας με θέμα: "Η ΜΕΤΑΚΙΝΟΥΜΕΝΗ ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ". Η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου διαρκεί περίπου 10 λεπτά, είναι ανώνυμη και οι απαντήσεις είναι εμπιστευτικές και θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για ερευνητικούς σκοπούς.

Σας ευχαριστώ εκ των προτέρων για τη διάθεση του χρόνου σας,

Κωνσταντίνος Πασσαλής

** Υποδεικνύει απαιτούμενη ερώτηση*

Γενικά στοιχεία

1. 1) Σε ποια περιοχή βρίσκεστε? *

2. 2) Πόσα χρόνια είστε κτηνοτρόφος; *

3. 3) Πόσα χρόνια είστε μετακινούμενος κτηνοτρόφος; *

Ζωικό κεφάλαιο και συνθήκες εκτροφής

4. 4) Έχετε πρόβατα ή αίγες; *

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

☐ Πρόβατα

☐ Αίγες

5. 5) Πόσα ζώα εκτρέφετε; *

6. 6) Σε ποια φυλή ανήκουν τα ζώα; *

7. 7) Σε ποια περιοχή βόσκουν τα ζώα το χειμώνα; *

8. 8) Ποιες περιόδους μετακινείτε το κοπάδι και σε ποιους προορισμούς; *

9. 9) Με τι τρόπο μετακινείτε το κοπάδι; *

10. 10) Η οικογένειά σας συμβάλλει στη μετακίνηση; *

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

☐ Ναι

☐ Όχι

11. 11) Πόσες ώρες βόσκουν τα ζώα στο θερινό βοσκότοπο; *

12. 12) Πόση είναι η βοσκήσιμη έκταση; *

13. 13) Χορηγείτε συμπληρωματικά ζωοτροφές και αν ναι ποιες; Σε τι ποσότητα; *

14. 14) Τα ζώα αναπαράγονται με φυσική οχεία; *

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

☐ Ναι

☐ Όχι

15. 15) Εφαρμόζετε κάποια μέθοδο συγχρονισμού του οίστρου; *

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

☐ Ναι

☐ Όχι

16. 16) Για ποια νοσήματα εμβολιάζονται τα ζώα σας; *

17. 17) Ποια τα σημαντικότερα νοσήματα που παρατηρείτε στα ζώα σας; *

Απόψεις για τη μετακινούμενη κτηνοτροφία

18. 18) Γιατί επιλέξατε να γίνετε μετακινούμενος κτηνοτρόφος; *

19. 19) Ποιες κατά την γνώμη σας, είναι οι κατάλληλες φυλές ζώων για τη μετακινούμενη κτηνοτροφία; *

20. 20) Ποια είναι τα οφέλη και ποιες οι δυσκολίες ενός μετακινουμένου κτηνοτρόφου; *

21. 21) Για ποιον λόγο συνεχίζετε την μετακινούμενη κτηνοτροφία; *

22. 22) Θα συνιστούσατε σε κάποιον νέο να κάνει αυτό το επάγγελμα; *

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

☐ Ναι

☐ Όχι

23. 23) Τι πιστεύετε ότι θα πρέπει να αλλάξει για να γίνει πιο βιώσιμη η μετακινούμενη κτηνοτροφία; *

24. 24) Αν γυρίζατε τον χρόνο πίσω, θα επιλέγατε ξανά την ίδια δουλειά; *

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

☐ Ναι

☐ Όχι